

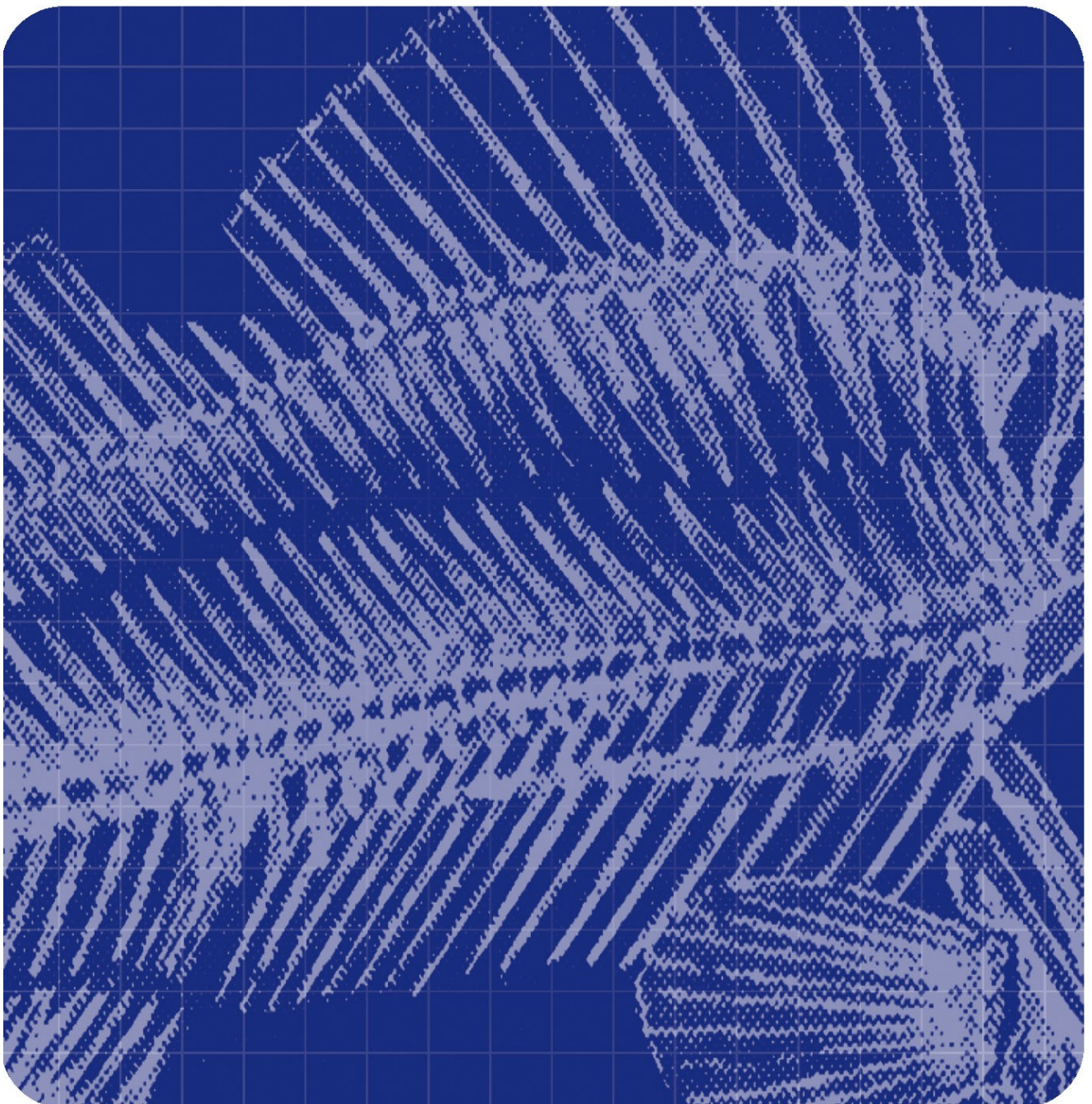
Fiskeriforskning

RAPPORT 18/2002 • Utgitt oktober 2002

Fiskeindustrien i Troms og Finnmark

Strukturendringer og verdiskaping

John R. Isaksen og Bjørn Inge Bendiksen

Norut Gruppen er et konsern for anvendt forskning og utvikling og består av morselskap og seks datterselskaper. Konsernet ble etablert i 1992 – fundamentert på daværende FORUTs fire avdelinger og Fiskeriforskning.

Konsernet består i dag av følgende selskaper:

Fiskeriforskning, Tromsø

Norut IT, Tromsø

Norut Samfunnsforskning, Tromsø

Norut Medisin og Helse, Tromsø

Norut Teknologi, Narvik

Norut NIBR Finnmark, Alta

Konsernet har til sammen vel 240 ansatte.

Fiskeriforskning (Norsk institutt for fiskeri- og havbruksforskning AS) utfører forskning og utvikling for fiskeri- og havbruksnæringen innen

- sjømat og industriell foredling
- marin bioteknologi og fiskehelse
- fôrutvikling og marin prosessering
- havbruk
- økonomi og marked

Fiskeriforskning har ca. 160 ansatte fordelt på Tromsø (110) og Bergen (50).

Fiskeriforskning har velutstyrte laboratorier og forsøksanlegg i Tromsø og Bergen.

Hovedkontor Tromsø:

Muninbakken 9-13

Postboks 6122

N-9291 Tromsø

Telefon: 77 62 90 00

Telefaks: 77 62 91 00

E-post: post@fiskeriforskning.no

Avdelingskontor Bergen:

Kjerreidviken 16

N-5141 Fyllingsdalen

Telefon: 55 50 12 00

Telefaks: 55 50 12 99

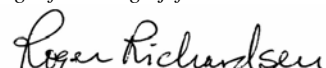
E-post: office@fiskeriforskning.no

Internett: www.fiskeriforskning.no

RAPPORT

<i>Tilgjengelighet:</i> Åpen	<i>Rapportnr:</i> 18/2002	<i>ISBN:</i> 82-7251-501-6
--	------------------------------	-------------------------------

<i>Tittel:</i> Fiskeindustrien i Troms og Finnmark – Strukturendringer og verdiskaping	<i>Dato:</i> 23.10.2002
	<i>Antall sider og bilag:</i> 24+5
<i>Forfatter(e):</i> John R. Isaksen og Bjørn Inge Bendiksen	<i>Sign. forskningssjef:</i>
<i>Avdeling:</i> Økonomi og Marked	<i>Prosjektnr.:</i> 9430
<i>Oppdragsgiver:</i> Troms og Finnmark fylkeskommuner	<i>Oppdragsgivers ref.:</i> 016750/02
<i>3 stikkord:</i> Verdiskaping, fiskerinæringen og utviklingstrekk	
<i>Sammendrag:</i> Fiskeindustrien i Troms og Finnmark har gjennomgått betydelige endringer det siste tiåret. Økt konkurranse utenfra i det lokale råstoffmarkedet og i ferdigvaremarkedene har medvirket til store strukturelle endringer. Konkurransesituasjonen har spesielt de siste tre årene bidratt til svak lønnsomhet i hvitfisksektoren. I pelagisk konsumsektor og i rekeindustrien har bildet vært noe lysere. Felles for alle sektorer er at svært mange bedrifter fortsatt står foran store utfordringer. Rapporten gir videre en sammenstilling av verdiskapingen i fiskerinæringen i Troms og Finnmark slik den fremkommer i nasjonalregnskapet. Her gjennomgås næringens relative betydning i fylkene, samt sektorenes bidrag til samlet verdiskaping og sysselsetting. På sektornivå går hovedskillet mellom fiske, oppdrett og foredling/eksport.	
<i>English summary:</i> The fish processing industry in Troms and Finnmark has undergone considerable changes the last decade. Increased competition in the local raw material market and the end markets for seafood – has imputed huge structural alterations. This development has contributed to weak profitability in the white fish sector, though with better prospects within the pelagic consumption and shrimp sector. A common denominator for all branches is that the majority of firms are facing big challenges. The report further presents the value added in the fisheries industry, as it emerges from the National Accounts. Here, the industry's relative importance for the counties, together with the sectors' contribution to total value added and employment, are outlined.	

FORORD

Denne rapporten tar for seg strukturelle utviklingstrekk i fiskeindustrien i Troms og Finnmark de senere årene. Her gjennomgås forhold som råstofftilgang og endringer i råstoffmarkedet, endringer i industristruktur, sysselsetting og lønnsomhet.

Videre tar rapporten for seg verdiskaping og sysselsetting i fiskerinæringen i de to fylkene slik dette fremkommer i nasjonalregnskapet.

Bakgrunnen for prosjektet er Troms og Finnmark fylkeskommuners ønske om å oppdatere deler av analysene som ble gjennomført i forbindelse med rapporten "*Fiskerinæringen i Finnmark. Analyse av verdiskaping og råstoffomsetning*", som tok for seg utviklingen i verdiskaping i fiskerinæringen i Finnmark og de endringene som hadde funnet sted innenfor omsetningskanalene for fisk på første hånd.

Kontaktperson i Troms fylkeskommune har vært Kristin Sæther ved Regional utviklingsetat.

Takk til Bent Dreyer og Frode Nilssen for gode kommentarer og innspill.

INNHold

1	STRUKTURELLE UTVIKLINGSTREKK I FISKEINDUSTRIEN - KONSEKVENSER FOR VERDISKAPING OG SYSSELSETTING	1
1.1	Hvitfiskindustrien	1
1.2	Pelagisk konsumindustri.....	6
1.3	Rekeindustrien.....	6
1.4	Eierskap i industrien.....	8
1.5	Lønnsomhet og verdiskapingsgrad i fiskeindustrien.....	8
1.6	Videre utfordringer for fiskeindustrien	11
2	VERDISKAPINGSANALYSE	13
2.1	Fiskerinæringens nasjonale betydning	13
2.2	Fiskerinæringens betydning for verdiskaping på fylkesnivå.....	15
2.3	Sammenligning av fiskerinæringens betydning mellom fylker/regioner	18
2.4	Fiskerinæringens direkte sysselsetting på fylkesnivå.....	20
2.5	Noen betraktninger om verdiskaping og lønnsomhetsutvikling.....	22
	REFERANSER.....	23
	VEDLEGG.....	25

1 STRUKTURELLE UTVIKLINGSTREKK I FISKEINDUSTRIEN - KONSEKVENSER FOR VERDISKAPING OG SYSSELSETTING

Å beskrive endringene i norsk fiskeindustri kan gjøres langs en rekke dimensjoner. De mest åpenbare endringene i økonomisk aktivitet kan anskueliggjøres i endringene i antall ansatte, antall bedrifter, produksjon, omsetning, lønnsomhet, verdiskaping osv. Endringer i eierskap, allianser, konsentrasjon, samt vertikal og horisontal integrasjon er andre og kanskje enda viktigere prosesser når industristrukturen formes. Dels er dette resultater av hvordan fiskeindustrien påvirkes av utviklingen i andre deler av sin verdikjede og hvordan den enkelte bedrift strategisk tilpasser seg disse endringene. Det kan også hevdes at mange av prosessene bak strukturendringene kan knyttes til internasjonale trender. Økt internasjonal handel og investeringer på tvers av nasjonale grenser, deregulering av markeder og vekstfilosofier basert på oppkjøp og fusjoner er alle trender som også preger norsk fiskerinærings utvikling.

Samtidig er store deler av fiskeindustrien først og fremst knyttet til marine ressurser som høstes med store og naturlige variasjoner både over året og fra år til år. Dette gjelder det meste av fiskeindustrien i Troms og Finnmark der foredling av oppdrettsfisk til nå har hatt et beskjedent volum. Slik har også endringer i ressursgrunlaget hatt stor betydning for strukturutviklingen i ulike sektorer.

I det følgende gjennomgås noen av de mest sentrale utviklingstrekkene i fiskeindustrien i Troms og Finnmark, når det gjelder råstofftilgang og utvikling i råstoffmarkedene, industristruktur, sysselsetting og lønnsomhet.

1.1 Hvitfiskindustrien

De samlede norske kvotene av torsk, hyse og sei, som de siste to årene har utgjort 94 prosent av verdien av råstoffet som kjøpes av fiskeindustrien i Troms og Finnmark, økte med 125 prosent fra 1991 til 1997, for deretter å reduseres med over 40 prosent fram til 2001. Størrelsen på de norske kvotene i 2001 var dermed på om lag samme nivå som i 1992.

Industriens tilgang på råstoff er også påvirket av en rekke forhold utover endringer i karakteristika ved fiskebestandene, kvoter og regionale variasjoner i tilgjengelighet fra år til år. Eksempler er strukturelle endringer i fiskeflåten som kan medføre at industriens konkurranseforhold i råstoffmarkedet endres mellom regioner eller sektorer. Et godt Lofotfiske kan føre til at færre båter deltar i vårtorskefisket i Finnmark, eller et godt fiske i januar på kysten av Troms kan under knappe kvoter føre til mindre deltakelse i Lofotfisket.

Ser vi på fiskerisiden er det blitt 33 prosent færre fiskere i Finnmark og 40 prosent færre i Troms siden 1991. Reduksjonen i øvrige Norge har vært på 30 prosent i samme periode. Lar man utviklingen i motorkraft illustrere strukturendringer på flåtesiden, økte den norske fiskeflåtens samlede størrelse med 21 prosent fra 1991 til 2001. Fiskeflåten i Finnmark hadde en økning på 25 prosent i motorkraft, mens flåten i Troms bare økte samlet motorkraft med 1 prosent. Samtidig falt andelen torsketrålkonsesjoner som tilhører fartøy registrert i Troms og Finnmark fra 26 prosent i 1990 til 22 prosent i 2001 i begge fylker.

Institusjonelle endringer og myndighetenes praktisering av regelverk, for eksempel i forbindelse med konsesjoner som det er knyttet leveringsbetingelser til, har også stor

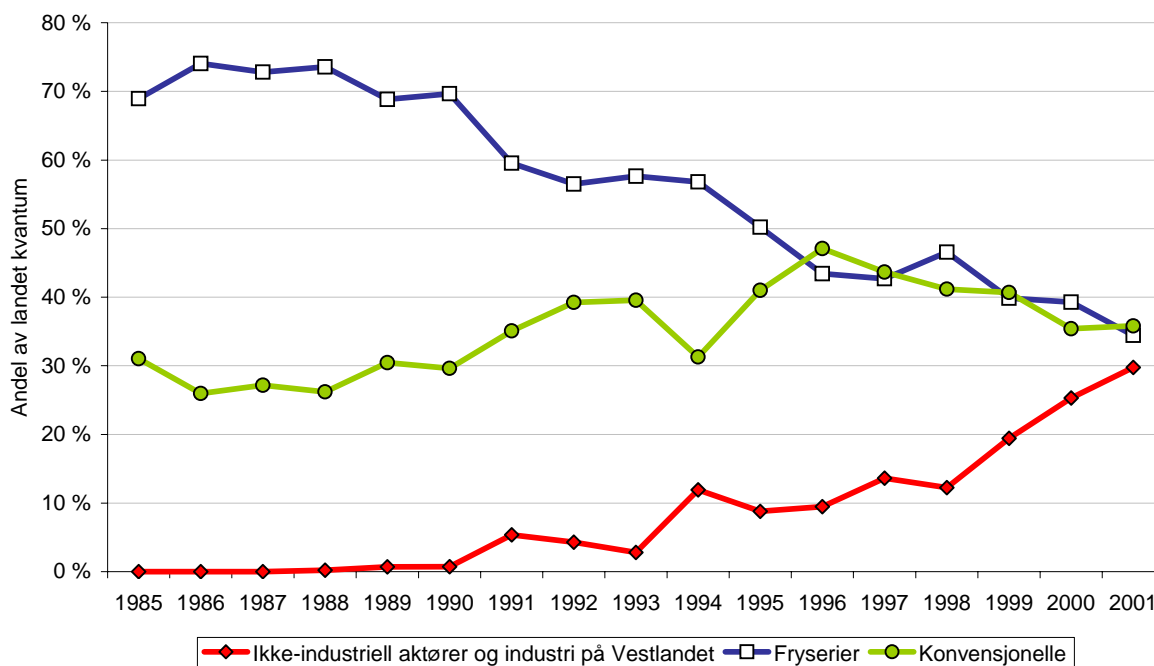
betydning for råstofflandinger på regionalt nivå og den enkelte bedrifts råstofftilgang. Dette er imidlertid ikke tema her.

Oppløsningen av Sovjetunionen i 1991 og den påfølgende privatiseringen av fiskeriselskapene i det nordvestlige Russland har hatt stor betydning både for nordnorsk fiskeindustriens råstofftilgang og senere endringer i handelsmønsteret med fisk. På det meste, da torskekvoten var på sitt høyeste i 1997, ble det landet 150.000 tonn russisk torsk i Norge. Russiske fiskefartøy sto dette året for 37 prosent av all torsk landet i Troms og Finnmark. Både i Troms og Finnmark har driften ved mange anlegg fram til nylig i stor grad vært basert på direktelandinger fra russisk flåte, og gjennom det meste av 1990-tallet var disse landingene en forutsetning for det aktivitetsnivå som var etablert i fiskeindustrien i regionen.

Fra russisk side har ambisjonene hele tiden vært å ta hånd om mer av potensiell verdiskaping fra egne fangster enn landinger av fersk fisk til fiskeindustribedrifter i Norge ville gi. De aller fleste russiske rederiene manglet imidlertid kapital til å gjennomføre en slik strategi alene. På den andre siden ble norsk-arktisk torsk stadig mer interessant som råstoffkilde for langt flere enn russisk og norsk fiskeindustri da torskefisket i andre deler av det atlantiske området sviktet. Russiske rederiers behov for kapital og fornying av en nedslitt flåte ga anledning for utenlandske investeringer i bytte mot tilgang på råstoff. Russland ble samtidig et interessant marked for både brukte og nye trålere og autolinebåter fra land som Norge, Island, Danmark, Færøyene, Storbritannia og Spania. Som Fiskeriforskning tidligere har vist, økte antall fiskebåter i bareboat charter i nord-vestrussisk fiske fra under 10 i 1996 til over 50 i 2000 (Bendiksen & Nilssen, 2001). Mens den russiske flåten som hittil hadde landet fangstene sine i Norge i stor grad besto av ferskfisktrålere, var flertallet av de båtene som nå ble satt inn i fisket, med hjelp av utenlandsk kapital, fabrikktrålere eller båter som var utrustet med fryseri ombord. I tillegg ble en lang rekke russiske fartøy opprustet og utstyrt med fryseri ombord. Følgene av de strukturelle endringene i russisk flåte og handelspartnerne til den russiske flåte ble fort svært tydelig. Etter at nesten 80 prosent av russiske torskelandingene i Norge i 1995 var fersk utilvirket fisk, har denne andelen sunket kraftig. I 2001 utgjorde fersk utilvirket torsk bare 16 prosent, resten var ombordfrost (utilvirket) (59 prosent) og tilvirket (frost filett og saltfisk) (25 prosent).

Mens denne førstehåndsomsetningen med få unntak tidligere gikk direkte mellom norske fiskeindustribedrifter og de russiske rederiene, dog med utstrakt bruk av agenter og meglere som formidlet landingsavtaler, overtok nå andre aktører en stadig større andel av førstehåndsomsetningen av russisk torsk landet i Norges Råfisklags distrikt. I 2000 sto rendyrkede nordnorske fiskeindustribedrifter for bare 40 prosent av torskelandingene omsatt på første hånd. 20 prosent ble omsatt til nordnorske bedrifter som også driver utstrakt handel med frost og/eller tilvirket fisk, 10 prosent gikk til industriaktører på Vestlandet, mens 30 prosent ble kjøpt av såkalte ikke-industrielle aktører, gjerne aktører som har knyttet til seg russiske leveranser gjennom bareboatavtaler eller annen finansiering av russiske fartøy, og som så selger råstoffet videre til foredling enten i Norge eller utlandet.

Dette har, som *Figur 1* viser, også påvirket førstehåndsomsetningen av hvitfisk i Troms og Finnmark. Etter at filetindustrien mottok mellom 70 og 75 prosent av alt råstoff som ble landet i perioden 1985 til 1990, har denne andelen sunket kraftig. Dels skyldes dette strukturendringer i filetindustrien, med omlegging til i hovedsak konvensjonell produksjon ved mange anlegg i perioden mellom 1990 og 1995, og dels nye aktørers inntreden i råfiskmarkedet i regionen.

Figur 1 Andel av landet kvantum hvitfisk i Troms og Finnmark fordelt på ulike kjøpergrupper (førstehåndskjøp). (Kilde: Norges Råfisklag)

Andelen som gikk til anlegg med konvensjonell produksjon økte derimot fram til 1996, men som tidligere analyser har antydnet (Bendiksen & Isaksen, 2000) har en økende andel av dette råstoffet blitt solgt videre ubearbeidet til andre kjøpere, delvis også innad i regionen. Dette ser særlig ut til å gjelde i industrien i Finnmark.

Med endringene i russisk landingsmønster og handelsmønsteret med fisk ble det også økt etterspørsel etter tjenester som omlasting og fryselagring. Etter 1996 er det etablert stadig nye ”nøytrale” fryseterminaler i Norges Råfisklags distrikt, der en stadig større andel av russisk flåte nå lander sine fangster. I løpet av 2001 mottok 17 fryseterminaler 170.000 tonn fisk (rund vekt), hvorav 82.000 tonn i Troms (48%) og 66.000 tonn i Finnmark (39%).

I løpet av fire år er kvantumet som landes ved fryseterminalene av utenlandske fartøy, som i hovedsak er russiske, mer enn femdoblet. Ombordtilvirket fisk (fryst filet) utgjør en tredjedel av dette kvantumet (beregnet ut fra levende vekt). Det betyr at 75 prosent av landingene fra russiske fartøy gikk til en fryseterminal i 2001, mot 17 prosent i 1998.

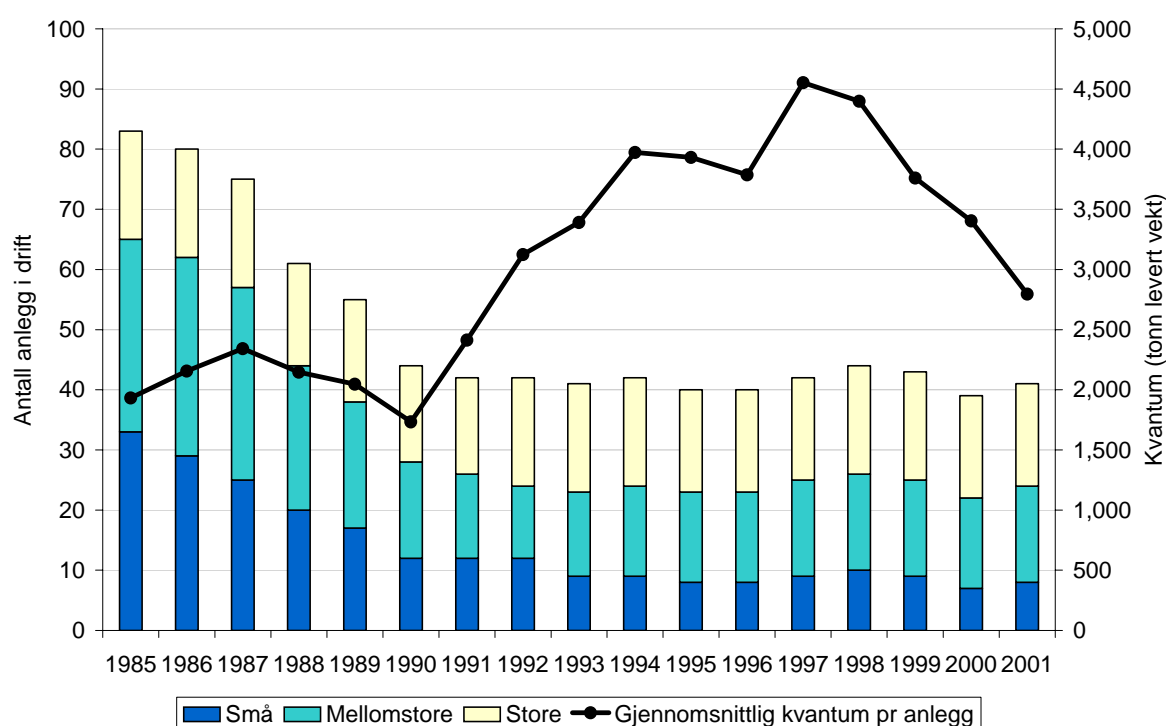
Tabell 1 Landinger av hvitfisk ved fryseterminaler (Kvantum i 1000 tonn, omregnet til rund vekt. Kilde: Norges Råfisklag)

			1998	1999	2000	2001
Finnmark	Norske fartøy	Tilvirket fisk	1	1		
		Utilvirket fisk	6	3	4	3
	Utenlandske fartøy	Tilvirket fisk	1	4	3	6
		Utilvirket fisk	13	22	37	57
Troms	Norske fartøy	Tilvirket fisk	8	4		
		Utilvirket fisk	24	25	19	24
	Utenlandske fartøy	Tilvirket fisk	3	20	19	32
		Utilvirket fisk	4	25	28	25

Andelen av fangstene fra norske fartøy landet ved fryseterminalene har ikke økt tilsvarende, men har ligget på mellom 10 og 13 prosent av samlet fangst de siste fire årene. Dette til tross for at stadig flere fartøy utrustes med fryseri ombord, noe som også gjelder større kystfiskefartøy. Ser vi på andelen av norske fangster som fryses inn ombord, har det heller ikke vært noen markert økning de siste fire årene. Siden 1997 har andelen av norske landinger av torsk i Norges Råfisklags distrikt som er fryst ombord (utilvirket) ligget på omkring 15 prosent.

Den store oppmerksomheten som har vært rundt flåtens innfrysing ombord og landinger ved fryseterminalene må derfor i første rekke knyttes til de endringene som har skjedd i landingene fra utenlandsk flåte. Relativt sett har disse endringene påvirket industrien i Finnmark sterkest, fordi avhengigheten av russisk flåtes landinger på 1990-tallet økte jo lengre nord og øst man kom.

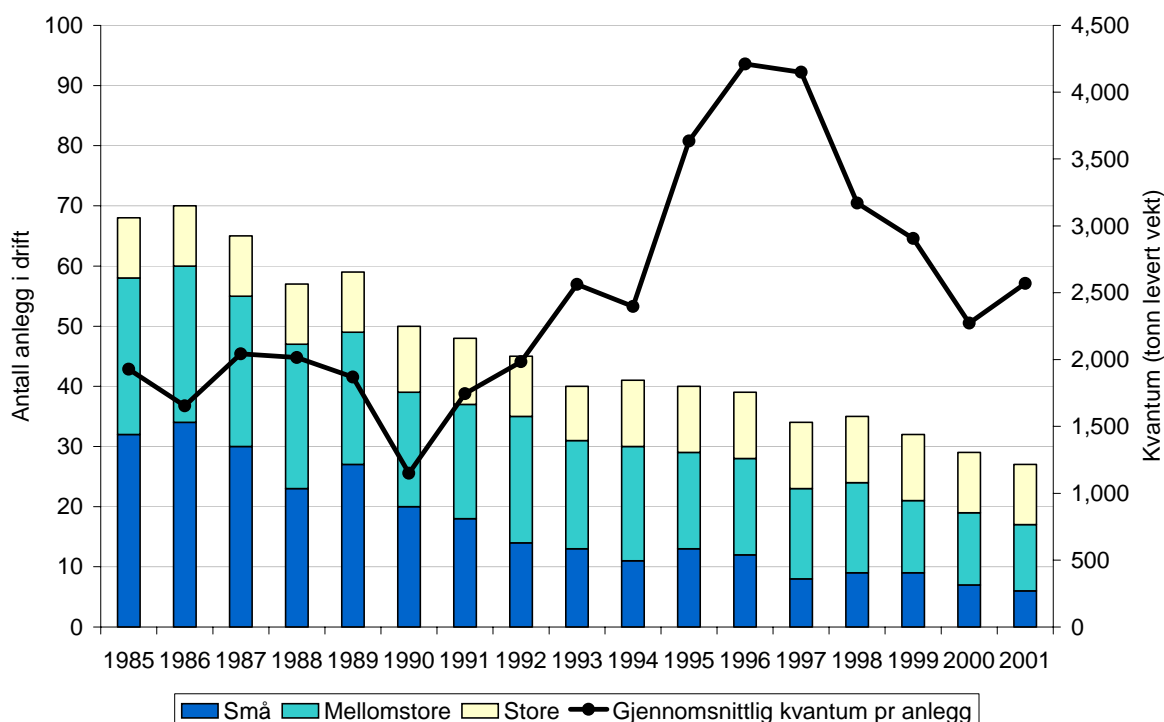

Figur 2 Antall produksjonsanlegg i drift i hvitfisksektoren i Finnmark og gjennomsnittlig kvantum kjøpt på første hånd per anlegg (kun mellomstore og store)

En oversikt over utviklingen i antall anlegg i drift (som kjøper råstoff på første hånd) viser at det har vært svært små endringer i Finnmark siden 1991. Grupperes anleggene i tre størrelseskategorier viser tallene at antall små anlegg er blitt noen færre, mens antall mellomstore har økt noe.

Gjennomsnittlig råstoffkjøp (på førstehånd) på de mellomstore og store anleggene økte kraftig fra 1990 fram til 1997 - i takt med økningen i torskekvotene og utviklingen i landingene fra russisk flåte. Etter 1998 er dette kvantumet redusert med nesten 40 prosent. Den reelle reduksjonen i råstoffkjøp er imidlertid mindre, ettersom tallene ikke tar hensyn til utviklingen at en økt andel av råstoffkjøpet på førstehånd skjer i regi av ikke-industrielle aktører. Noe av dette råstoffet kjøpes i andrehånd også av industrien i Finnmark, men størrelsen på dette kvantumet finnes det foreløpig ingen god oversikt over.

Den stabile anleggstrukturen i Finnmark det siste tiåret står i motsetning til utviklingen i resten av Norges Råfisklags distrikt som viser en reduksjon i antallet på 30 prosent. Derimot synker sysselsettingen i fiskeindustrien i Finnmark kraftig. Som *Figur vii* i vedlegget viser er antall arbeidstakere redusert med omkring en tredjedel siden 1994. Dels kan dette forklares med lavere aktivitet i både hvitfisk- og rekeindustrien, dels med generell effektivisering i bedriftene, og dels som følge av strategiske endringer i en del bedrifter, med omlegging fra filetproduksjon mot mindre arbeidskrevende produksjon som saltfisk og ferskpakking/fersk filet. Antall bedrifter med filetproduksjon som viktigste aktivitet er siden 1993 redusert fra 16 til 12, hvorav to har vært uten drift i 2002 etter konkurs. I reduksjonen i samlet sysselsetting ligger også en viss økning i antall arbeidstakere i pelagisk produksjon og i lakseslakterier.

Figur 3 Antall produksjonsanlegg i drift i hvitfisksektoren i Troms og gjennomsnittlig kvantum kjøpt på første hånd per anlegg (kun mellomstore og store)

I Troms har antall anlegg i drift falt mer eller mindre kontinuerlig de siste femten årene. Reduksjonen har kommet i kategoriene små og mellomstore anlegg, mens antall store anlegg har vært stabilt også i Troms. Også i Troms økte gjennomsnittlig råstoffkjøp (på førstehånd) på de mellomstore og store anleggene kraftig fra 1990 fram til 1996, i takt med økte torskekvote og landingene fra russisk flåte. I løpet av de tre årene etter 1997 ble dette kvantumet redusert med 45 prosent, både som en følge av en halvering av torskekvote og som en følge av endringene i leveransene fra russisk flåte. I likhet med situasjonen i Finnmark er tallene de siste fire årene også preget av utviklingen med at en økt andel av råstoffkjøpet på førstehånd foretas av ikke-industrielle aktører. Våre tall inkluderer heller ikke her råstoff som kjøpes i andrehånd av industrien i Troms fra disse aktørene eller fra fiskeindustri utenfor fylket.

Sysselsettingen i fiskeindustrien i Troms er de siste årene redusert med omlag 20 prosent, det vil si 10 prosentpoeng mindre enn i Finnmark. Reduksjonen i hvitfiskeindustrien har imidlertid vært større enn dette etter som sysselsettingen i andre sektorer som rekeindustrien, pelagisk konsumindustri og lakseslakteriene har økt. Dels skyldes dette reduksjon i kvantum og

aktivitet, og dels reduksjon i arbeidsintensiv produksjon, i og med at antall anlegg med større innslag av filetproduksjon siden 1994 er redusert fra åtte til fire.

1.2 Pelagisk konsumindustri

Fram til slutten av 1990-tallet var den pelagiske konsumproduksjonen i Troms og Finnmark forholdsvis begrenset. Under vinterloddefisket i Barentshavet først på 1980-tallet og 1990-tallet ble det produsert rognlodde og lodderogn ved en del anlegg, i første rekke i Finnmark. På det meste (1991) ble det landet omkring 15.000 tonn lodde til konsumproduksjon ved landanleggene i Finnmark. Denne produksjonen fikk de siste årene sterk konkurranse fra sjølproduksjon ombord i fiskeflåten, men hadde likevel stor økonomisk betydning i mange bedrifter. Markedet for disse produktene var i all hovedsak Japan.

Konsumproduksjon av sild foregikk i mindre skala ved en del anlegg i Troms, og varierte mellom 1.000 og 5.000 tonn årlig i perioden fra 1980 og frem til 1996.

Den kraftige veksten i fisket etter NVG-sild fra og med 1993 førte til at flere bedrifter i Troms så mulighetene for et nytt ben å stå på, og etter hvert ble det etablert tre nye anlegg for konsumproduksjon av sild og lodde. Totalt er det de siste årene foretatt investeringer i anlegg og produksjonsutstyr for omkring 170 millioner kroner i den pelagiske konsumindustrien i Troms.

Den pelagiske konsumindustrien består i dag av seks kjøpere i Troms og ti i Finnmark. Kun tre av aktørene, hvorav to i Finnmark, har pelagisk produksjon som eneste industriaktivitet. Ved siden av silda, har åpningen av vinterloddefisket i Barentshavet i 1999 hatt stor betydning for aktiviteten i industrien, spesielt i Finnmark. Lodde utgjorde i 2001 henholdsvis 27 prosent og 85 prosent av den pelagiske produksjonen i Troms og Finnmark.

Tabell 2 Råstoffkvantum landet til konsumanvendelse (1000 tonn rund vekt) (Kilde: Norges Sildesalgslag)

		1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Troms	Lodde	1						11	17	28
	Sild	2	3	4	17	34	19	34	65	76
Finnmark	Lodde	3						4	20	31
	Sild								6	6
Totalt		6	3	4	17	34	19	49	108	141

Nye markeder for samfengt lodde i Russland, Ukraina og Øst-Europa har i denne sammenheng hatt avgjørende betydning for denne utviklingen. Samtidig synes den norske loddeproduksjonen sårbar med hensyn til konkurranse fra russisk konsumproduksjon, som de siste to sesongene har skutt fart både ombord i flåten og ved landanlegg i Murmansk.

1.3 Rekeindustrien

Mens rekeindustrien i antall fabrikker og volum var omtrent like store i Troms og Finnmark på midten av 1980-tallet, har strukturendringene både på industrisiden og flåtesiden ført til at en økende andel av råstoffet etter 1994 er blitt landet i Troms.

Både omsetningsform, markedsforhold og utviklingen i fisket i Barentshavet har, som vist i *Tabell 3*, ført til at en stadig større andel av fangstene er blitt landet ved fryseterminalene de siste årene. Et økt innslag av landinger fra utenlandsk flåte har også medvirket til dette. I likhet med utviklingen i hvitfisksektoren har en økende andel av førstehåndsomsetningen av industrireker gått utenom den lokale rekeindustrien. Også her er aktører som finansierer utenlandsk flåte en del av bildet, men vi finner også at rekeindustriaktører på Island har etablert seg som kjøpere de siste årene for tilførsel av råstoff til egne fabrikker.

Også dette illustrerer tydelig den pågående internasjonalisering av råstoffmarkedet i fiskeindustrien, der norske aktører møter utenlandsk konkurranse på en arena som tidligere var forbeholdt lokal industri. Konkurransemessig har norske aktører her en ulempe etter som Island, i motsetning til Norge, har fri markedsadgang til EU, som er det viktigste markedet for både norsk og islandsk rekeindustri.

Tabell 3 Landinger og førstehåndsomsetning av reker (Kilde: Norges Råfisklag)

	1999	2000	2001
Landet i Troms	54	62	46
- herav landet ved fryseterminaler	12	26	25
- andel landet ved fryseterminaler	22%	42%	54%
Landet i Finnmark	11	11	5
- herav landet ved fryseterminaler	3	6	3
- andel landet ved fryseterminaler	31%	56%	71%
Andel fra utenlandsk flåte av totale landinger	21 %	30 %	22 %
Rekeindustriens i Troms og Finnmarks førstehåndskjøp	56	59	38
- andel av samlede landinger	88 %	80 %	77 %

Rekeindustrien i Nord-Norge var i rask vekst på slutten av 1970-tallet og begynnelsen av 1980-tallet da rekefisket i Barentshavet og utenfor Spitsbergen økte kraftig. Da de norske fangstene av reker fra kysten av Finnmark, Barentshavet og rundt Spitsbergen nådde en historisk topp i 1985 på 82 tusen tonn, var det 14 rekefabrikker i drift i Finnmark og 11 i Troms.

Flere kriser i rekemarkedet, dårlig lønnsomhet i rekeindustrien i Finnmark, og et sterkere nettverk mellom flåten av rekefrysetrålere og industrien i Troms enn i industrien i Finnmark, bidro etter hvert til sterk avskalling av rekeindustrien i Finnmark. I 1997 var det bare to rekeindustribedrifter igjen i Finnmark, begge eid av interesser utenfor fylket. I 1991 var antall bedrifter i Troms redusert til åtte, et antall som ble syv i 2001. Flere oppkjøp og eiermessige omstruktureringer gjennom 1990-tallet førte til at rekeindustrien i Troms i dag er eid av fire aktører.

Rekeindustrien har det siste tiåret vært gjennom en rivende teknologisk utvikling med omfattende automatisering av produksjonen og sterkt fokus på effektivisering og forbedringer av produksjonsprosessen. Siden 1993 har rekeindustrien i Troms investert for omkring 500 millioner NOK i nye anlegg og produksjonsutstyr, og ingen andre sektorer i norsk fiskeindustri har kunnet vise til sterkere produktivitetsvekst i denne perioden. Rekeindustrien står likevel overfor store uløste utfordringer som er knyttet både til den markedsmessige posisjonen industriens produkter har og markedsadgang til EU der vi finner de største avsetningsmulighetene.

1.4 Eierskap i industrien

Både i akademiske og politiske fora diskuteres betydningen av ulike typer eierskap i næringslivet. I et regionalt perspektiv er det kanskje forholdet mellom lokalt og fremmed eierskap som har hatt størst oppmerksomhet. Utviklingen av lokalsamfunnet, lokalt entreprenørskap og næringsutvikling, verdiskaping, kompetanseutvikling, innovasjoner og lønnsomhet er eksempler på tema som er undersøkt i forhold til eierskap. Undersøkelser som er gjort i norsk fiskeindustri (Lindqvist og Fløysand 2000, Øvreid 1998) viser at ulike typer eierskap har både fordeler og ulemper, og at sammensetningen av eierskapet i et lokalt produksjonssystem (med flere bedrifter og aktører) og hvordan disse samhandler kan være like viktig for å forklare en gunstig eller ugunstig utvikling, som typen av eierskap i den enkelte bedrift.

I hvilken grad eierskap har hatt betydningen for utviklingen i fiskeindustrien i Troms og Finnmark er ikke undersøkt. Når strukturen i Troms og Finnmark analyseres er det likevel slående forskjeller i hvem som er eiere av bedriftene i de to fylkene.

Tabell 4 Antall bedrifter og sysselsatte i fiskeindustrien i 2001 fordelt etter eierkategori. Førstnevnte eiertype indikerer dominerende eier.

Type eierskap	Antall bedrifter			Sysselsatte (årsverk)		
	Troms	Finnmark	Samlet	Troms	Finnmark	Samlet
Fremmed (utenfor fylket)	10 %	54 %	32 %	6 %	66 %	40 %
Fremmed/lokale	0 %	4 %	2 %	0 %	3 %	2 %
Institusjonelle	0 %	2 %	1 %	0 %	1 %	0 %
Institusjonelle/lokale	0 %	2 %	1 %	0 %	3 %	2 %
Fremmed (konsern innenfor fylket)	31 %	2 %	16 %	36 %	2 %	17 %
Lokale/institusjonelle	0 %	6 %	3 %	0 %	3 %	2 %
Lokale	53 %	26 %	39 %	53 %	18 %	33 %
Lokale/fremmed	6 %	6 %	6 %	5 %	5 %	5 %
Antall	51	54	108	1115	1460	2575

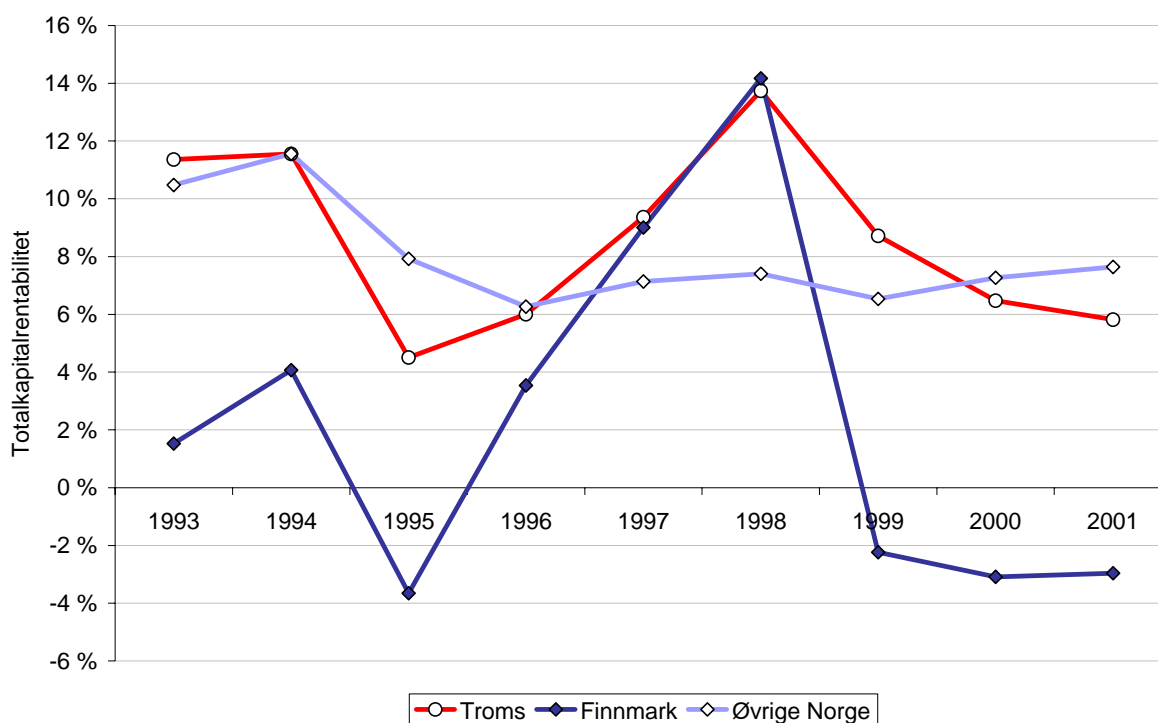
I Tabell 4 har vi plassert bedriftene i åtte eierkategorier etter hvordan eierskapet i den enkelte bedrift er sammensatt. Den førstnevnte eiertype indikerer dominerende eier. Institusjonelle eiere er organisasjoner som kommuner, banker og offentlige investeringsselskap osv. Nergård-konsernets datterbedrifter i Troms utenfor Senjahopen er eksempler på kategorien *Fremmed (konsern innenfor fylket)*, der eierskapet i et regionalt perspektiv er lokalt, men i et lokalsamfunnsperspektiv er fremmedeid.

Tabellen viser at 60 prosent av fiskeindustribedriftene i Troms har lokalt eierskap, og at bare 10 prosent av bedriftene er eid av aktører utenfor fylket. I Finnmark finner vi lokale eiere med dominerende eierposisjon i bare en fjerdedel av bedriftene, mens over halvparten er eid av eiere utenfor fylket. Den siste gruppen står også for to tredjedeler av sysselsettingen i fylket.

1.5 Lønnsomhet og verdiskapingsgrad i fiskeindustrien

Norsk fiskeindustri har vært gjennom tre vanskelige år med svak lønnsomhet. Det generelle bildet er imidlertid preget av svake resultater i sektorer som hvitfiskeindustrien og industrien som foredler oppdrettsfisk, mens bildet har vært langt lysere i pelagisk konsumsektor og delvis i rekeindustrien.

Konsumindustrien som helhet har siden 1999 hatt et ordinært resultat før skatt på mellom 0,3 og 0,5 prosent av omsetningen mens total kapitalavkastningen har ligget uforandret på seks prosent (Bendiksen, 2002). Den vanskelige situasjonen i hvitfiskeindustrien preger også det regionale bildet.

Figur 4 Total kapitalrentabilitet i fiskeindustrien (kun konsumsektor)

Den totalt dominerende posisjonen som hvitfiskeindustrien har i Finnmark bidratt til at industrien i dette fylket samlet har både negativt resultat og negativ kapitalavkastning de siste tre årene (se også *Figur ix* i vedlegget). Både konvensjonell sektor og filetindustrien har hatt underskudd. Spesielt vanskelig har situasjonen i filetindustrien vært der ordinært resultat før skatt har vært på mellom -5 og -6,5 prosent av omsetningen i perioden. Industrien har hittil i år blitt rammet av to konkurser og ytterligere to bedrifter gikk inn i 2002 med negativ egenkapital. Totalt hadde en fjerdedel av bedriftene i Finnmark negativ egenkapital ved inngangen til 2002.

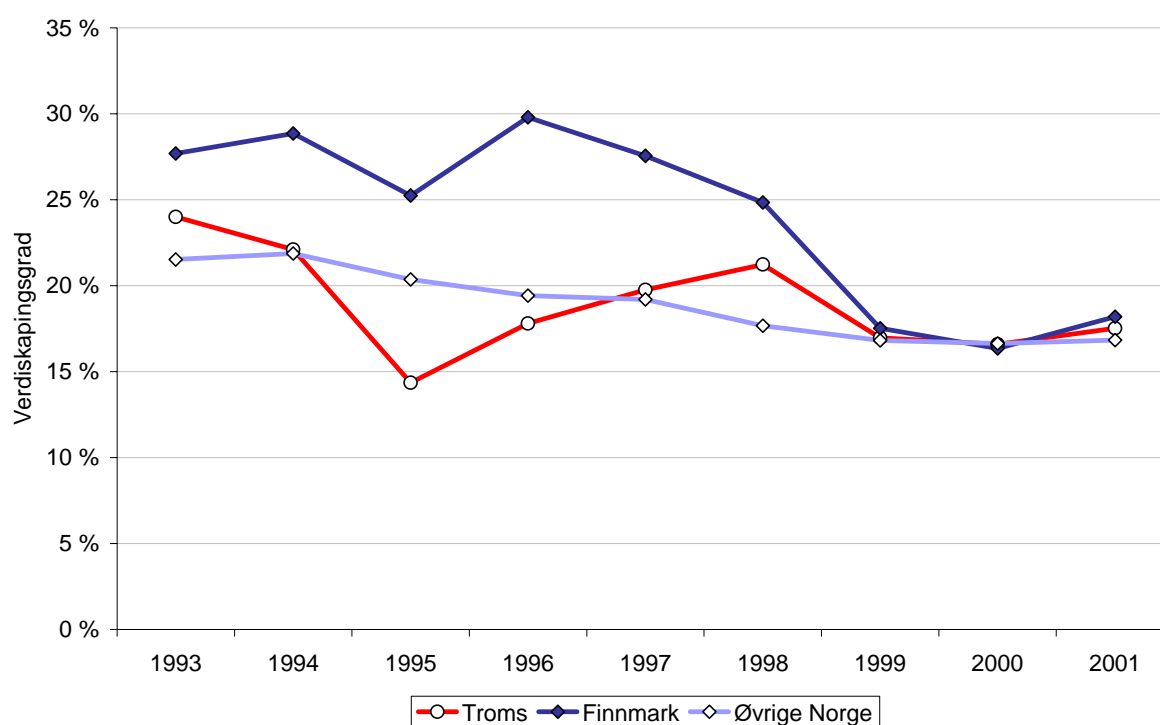
Fiskeindustrien i Troms har klart seg langt bedre, ikke minst på grunn av pene resultater i rekeindustrien i 1999 og 2000 og i pelagisk konsumsektor i 2000 og 2001. Også hvitfiskektoren har vist til bedre resultater enn i Finnmark, med overskudd i både konvensjonell sektor og filetindustrien i Troms i 2001. Rekeindustrien i Troms nærmet seg derimot et resultat mot null i 2001, for første gang siden 1987.

Lønnsomhetsbildet i fiskeindustrien er ikke entydig verken innenfor enkeltsektorer eller regioner. Dette gjelder både filetindustrien i Finnmark, der flere bedrifter gikk med overskudd også i 2001, og filetindustrien og rekeindustrien i Troms med svært stor spredning i resultatene. De positive enkeltresultatene i sektorer med generelt svak lønnsomhet indikerer at med rett kompetanse, god ledelse og riktige strategier har det også de siste tre årene vært rom for å skape lønnsom foredling i både Finnmark og Troms. *Figur x* i vedlegget viser den store spredningen i både lønnsomhet og verdiskaping i begge fylker i 2001. Selv om tolkningen kan diskuteres indikerer også vårt datamateriale en sammenheng mellom

verdiskapingsgrad (merverdien skapt av samlet vare- og tjeneinnsats i en bedrift) og lønnsomhet i fiskeindustrien i begge fylker.

Forklaringer til den store variasjonen i lønnsomhet kan vi også finne i andre forhold. Dreyer (1998) har vist at bedriftenes interne fleksibilitet og investeringsstrategier i stor grad forklarer bedriftenes evne til å oppnå lønnsomhet.

Å øke verdiskaping og lønnsomhet i fiskerinæringen er uttrykte mål både på forvaltnings- og næringsnivå. Verdiskaping er imidlertid ikke uproblematisk som målbegrep, av flere årsaker. For det første gir økt verdiskaping ikke nødvendigvis økt lønnsomhet, og vice versa. Et eksempel er rekeindustrien der verdiskapingsgraden falt med fem til seks prosentpoeng i perioden 1993 til 2000, mens lønnsomheten økte. Samtidig endret industriens produkter seg lite, og i den grad dette skjedde var det i positiv retning, for eksempel i form av økt konsumpakking. Teknologiske og konkurransemessige forhold i og rundt denne industrien bidro imidlertid til at de to målene relativt sett beveget seg i motsatt retning.

Figur 5 Verdiskapingsgrad i fiskeindustrien

Utviklingen i verdiskaping gjenspeiler altså ikke bare endringer i videreforedlingsgrad, men i like stor grad teknologiske endringer i industrien og endringer i industriens konkurranseposisjon i verdikjeden.

Alle disse faktorene bidro til at verdiskapingsgraden i fiskeindustrien ble redusert betraktelig i løpet av 1990-tallet, selv om nominell verdiskaping i faste priser økte med om lag 15 prosent. Spesielt har utslagene vært store i industrien i Finnmark, men utviklingen synes stort sett å gjelde hele industrien. De siste to årene har imidlertid endringene vært mindre. Verdiskapingsgraden økte noe i 2001 både for industrien i Troms og Finnmark.

1.6 Videre utfordringer for fiskeindustrien

Svært mange av de fundamentale endringene som har intensivert konkurransesituasjonen for norsk fiskeindustri, det være seg på råstoffsidene eller markedssiden, ligger utenfor norsk fiskeindustriens kontroll.

Samtidig som eksporten av ubearbeidet fisk øker, er knapphet på råstoff og for høye råstoffpriser forklaringen på svak lønnsomhet i mange norske bedrifter. Det er imidlertid vanskelig å tenke seg tiltak i Norge som kan endre noe på etterspørselen fra utenlandsk fiskeindustri etter norsk råstoff, det være seg fra fiskeindustri i Storbritannia eller fra aktører som leieproduserer filet i Kina. Denne etterspørselen bidrar også til et ”internasjonalt” prisnivå på både fryst og ferskt råstoff omsatt i Norge, enten det går til norsk fiskeindustri eller til foredling i utlandet.

Likeledes har fiskeindustrien liten direkte innflytelse med hensyn til å bedre markedsadgangen til EU, som med den kommende utvidelsen østover vil kunne forverre markedsituasjonen ytterligere. Spesielt vil pelagisk sektor og oppdrettssektoren kunne bli hardt rammet når EUs tollbarrierer etableres i nye land.

Andre utfordringer, både i markedene for filet og konvensjonelle produkter, er at produkter av torsk og hyse vanskelig kan konkurrere i segmenter der lav pris er viktigste konkurranseparameter og et hvitt fiskekjøtt viktigste krav til produkttegenskap. I filetmarkedet gjelder dette spesielt panerte produkter som fiskepinner eller filet med sauser/toppinger som selges i frysediskene. Denne konkurransen vil norske produkter av torsk og hyse tape mot arter som alaska pollock og tilapia.

De store utfordringer norsk fiskeindustri møter i konkurransen fra lavprisprodusenter, enten disse produksjonene er basert på norsk torsk, alaska pollock, eller russisk småtorsk, må derfor møtes med omstilling og nye strategier som tar utgangspunkt i denne konkurransesituasjonen.

Det betyr at fiskeindustrien må utvikle konkurransefortrinn, både i råstoffmarkedet og i ferdigvaremarkedene, med utgangspunkt i faktorer man har innflytelse på, samtidig som man ivaretar de naturgitte fortrinn man allerede har.

Vellykkede strategier i sentrale hvitfiskbedrifter i Troms og Finnmark, der utgangspunktet er tilgang på ferskt råstoff og produksjon av ferske filetprodukter og frysede spesialprodukter av torskeråstoff, viser at det er mulig å utnytte og skape slike konkurransefortrinn. Kundene i disse markedene blir imidlertid stadig mer krevende med hensyn til at bedriftene skal være leveringsdyktige. Leveranser skal helst kunne skje alle uker i hele året, et krav få bedrifter kan tilfredstille alene med dagens organisering, enten de ligger i Troms, Finnmark eller på Vestlandet. Betingelsene for å lykkes er derfor mange, både på markedssiden og råstoffsidene. Ikke minst må flåten motiveres til å levere optimal kvalitet og til å etablere et driftsmønster som kan gi et jevnere leveringsmønster. Dette kan tenkes kombinert med levendelagring og oppføring av fisk fanget med snurrevad eller not, en strategi som enkelte aktører har tatt i bruk, men som hittil har fått lite omfang. På lengre sikt kan også oppdrettstorsk få betydning med tanke på å bedre industriens leveringsdyktighet gjennom året. Imidlertid vet vi fremdeles lite om hvordan kundene og konsumentene vil oppfatte oppdrettstorsk i forhold til villfanget torsk, og i hvilke segmenter oppdrettstorsk vil være mest aktuell.

Markedsføring handler i økende grad om å gi produktene en ekstra verdi utover rene tekniske egenskaper. Dette kan være verdier som bygger på en identitet og en historie, og som klart skiller produktene fra andre. Produktutvikling i norsk fiskeindustri handler derfor også om at produsenter, eksportører og fiskerinæringens organisasjoner er med på å skape og videre-

utvikle slike produktkonsepter, enten dette er fersk torsk fra Lofoten som ”*Le Skrei*” i Frankrike, eller fryst hysefilet fra Nordkapp i Storbritannia. Samtidig kan det ligge et betydelig potesial i produktutvikling i tradisjonell forståelse. Filetindustrien og forskningsmiljøene samarbeider allerede om å ta fram produktkonsepter som kan være med på å skape grunnlag for ny lønnsomhet i filetindustrien.

Selv om konkurransesituasjonen for fiskeindustrien krever omstilling og nye strategier i mange bedrifter, vil filetindustri og konvensjonell industri fremdeles utgjøre ryggraden i fiskeindustrien i Troms og Finnmark. Denne industriens lokalisering er fremdeles et viktig fortrinn i råstoffmarkedet, på tross strukturen av nøytrale fryseterminaler og konkurransen utenfra om råstoffet.

2 VERDISKAPINGSANALYSE

Verdiskaping er et begrep som får mye oppmerksomhet i fiskerinæringen. Debatten nådde nye høyder i etterkant av at et utvalg nedsatt av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskap og Norges tekniske vitenskapsakademi la frem sin rapport om det fremtidige verdiskapingspotensialet i norsk havbruksnæring. Utvalget konkluderte med at den marine virksomheten hadde et potensial til å generere en total verdiskaping i 2030 på om lag 240 milliarder (1999-kroner). Rapporten fikk – og har i ettertid fått – stor oppmerksomhet fra så vel forskere som myndigheter, media og næringsaktører. Et scenario som ble skissert var at marin sektor skulle erstatte reduksjonen i inntekter og verdiskaping fra norsk olje- og gassvirksomhet når denne de neste tretti årene trolig kommer til å reduseres betydelig.

Verdiskaping i samfunnsøkonomisk betydning er tillagt samme betydning som merverdi, eller på engelsk *value added*. Det er med andre ord snakk om den merverdiskaping som skjer i en bedrift/næring, etter at utgiftene til ulike innsatsfaktorer som inngår i produksjonen av varen/tjenesten er trukket fra. Den merverdiskaping som skjer i bedriftene fordeles til avlønning av arbeidskraft og kapitalinnsats, der kapitalen kan tilgodeses enten i form av avskrivninger, lånekostnader, overskudd eller skatt. Vassdal og Heen (2001) gir for eksempel en detaljert sammenstilling av hvordan verdiskapingen beregnes i norsk og nordnorsk oppdrettsnæring.

2.1 Fiskerinæringens nasjonale betydning

Verdiskaping ilegges ofte forskjellig innhold etter hvilken kontekst det benyttes i. Når fiskerinæringen og dens betydning for norsk samfunnsliv trekkes frem, er det ofte eksportverdien som omtales. I 2001 ble det eksportert sjømat fra Norge for 30,2 milliarder kroner, noe som utgjorde 5,5 % av norsk vareeksport. Trekker vi fra eksportinntektene fra olje- og gassindustrien øker andelen til 14 %. Men eksportverdien gir bare et uttrykk for den valutaskapende evne en næring har. I tillegg fins det en utstrakt handel med fisk i Norge; et marked som av Eksportutvalget for fisk anslås å avta 90.000 tonn sjømat (2000). Til sammenligning ble det i 2000 eksportert 107.000 tonn sjømat til Frankrike som er vår tredje største handelspartner innen sjømat.

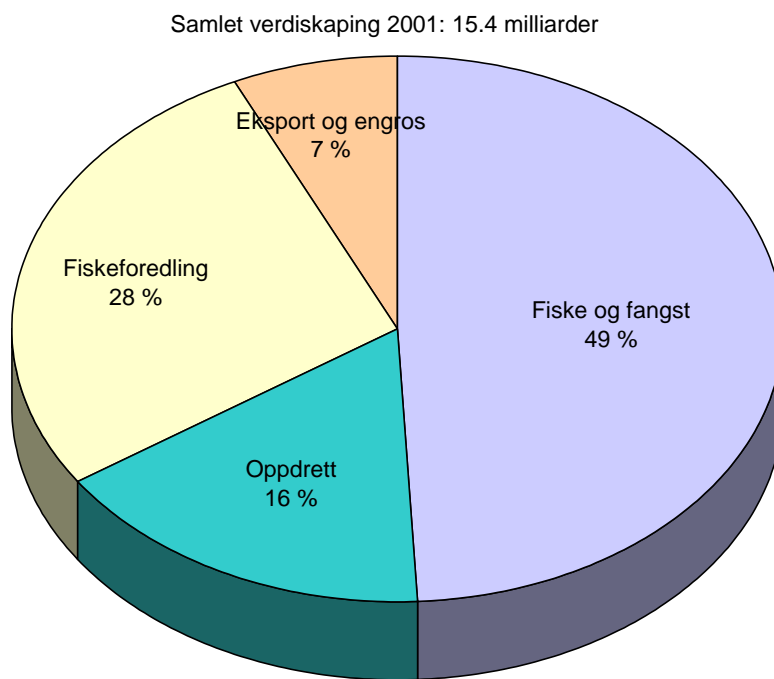
Holder vi oss til nasjonen som analysenivå er det bruttonasjonalprodukt (BNP) som best angir den totale verdiskapingen i Norge¹. Dette kan igjen brytes ned til regioner eller næringer, og ser man utelukkende på bruttonæringsprodukt hadde fiskerinæringen en samlet verdiskaping i 2001 på 14,3 milliarder kroner, tilsvarende 1,0 prosent av samlet bruttonasjonalprodukt. Regnestykket omfatter næringene fiske og fangst, fiskeoppdrett og bearbeiding av fisk og fiskevarer som de følger fra næringsklassifiseringen i Statistisk Sentralbyrås nasjonalregnskap. Dermed er eksport- og engrosselskapene som ikke selv tilvirker fisk ikke inkludert i næringen. Tall fra *Driftsundersøkelsen i fiskeindustrien* (Bendiksen, 2002) viser at verdiskapingen i dette leddet passerte vel én milliard kroner i 2001, det vil si om lag en fjerdedel av verdiskapingen i foredlingsleddet. Inklusive eksport- og engrosleddet sto verdikjeden i fiskerinæringen dermed for 1,1 prosent av samlet bruttonasjonalprodukt i 2001.

---

¹ Det er imidlertid flere svakheter ved bruk av BNP som verdiskapingsmål. En vid definisjon av verdiskaping er den *produksjon av varer og tjenester som dekker befolkningens ønsker og behov*, og i BNP inngår eksempelvis ikke den frivillige sektor eller fritidsarbeid (f.eks. matauk). Også verdifastsettelsen av produksjonen er problematisk, samt det faktum at miljøskadelig produksjon og opprydding etter skader gir et positivt bidrag til BNP.

Til sammenligning var andelen til fiskerinæringen på Islands og Færøyene henholdsvis 10 og 24 prosent av BNP i 2000.

Fordelingen av de ulike sektorenes andel av bruttoproduktet i fiskerinæringen følger av *Figur 6*. Store svingninger i de enkelte sektorene fra år til år gjør at vi også har valgt å presentere verdiskapingen i de enkelte sektorene for de tre siste åra i *Tabell 5*. Svingningene er til dels store og gjenspeiler endringene i rammebetingelsene næringsleddene har hatt de siste årene.

Figur 6 Fordeling av brutto verdiskaping i norsk fiskerinæring i 2001.

Figuren viser at fangstleddet var den delen av næringen som ga det største bidraget til samlet verdiskaping i 2001 – nesten 50 prosent. Som tabellen under viser er endringene fra år til år svært store, hvilket også påvirker bidragene til samlet verdiskaping fra sektorene.

Tabell 5 Verdiskaping i fiskerinæringen (Kilde: SSB nasjonalregnskap og Bendiksen (2002). Tall for fiskeforedling for 2001 og eksport/engros 199-2001 fra Driftsundersøkelsen i fiskeindustrien)

	Fiske og fangst			Oppdrett			Fiskeforedling			Eksport og engros			Sum
	Mill kr	Andel	Endring	Mill kr	Andel	Endring	Mill kr	Andel	Endring	Mill kr	Andel	Endring	
1999	6.622	44 %		3.442	23 %		4.125	27 %		850	6 %		15.039
2000	5.703	38 %	-14 %	4.945	33 %	44 %	4.037	27 %	-2 %	920	6 %	8 %	15.605
2001	7.581	50 %	33 %	2.533	17 %	-49 %	4.250	28 %	5 %	1.050	7 %	14 %	15.414

Den mest iøynefallende endringen i perioden er de store endringene i verdiskaping i sektorene fiske- og fangst. Etter en økning på over 40 prosent fra 1999 til 2000 ble verdiskapingen i oppdrett halvert i 2001, mens den i fangstleddet økte med en tredjedel etter negativ utvikling i

2000. Egne bergninger basert på tall fra *Driftsundersøkelsen i fiskeindustrien* antyder at verdiskaping i foredlingsleddet økte med fem prosent i 2001 etter en mindre reduksjon i 2000.

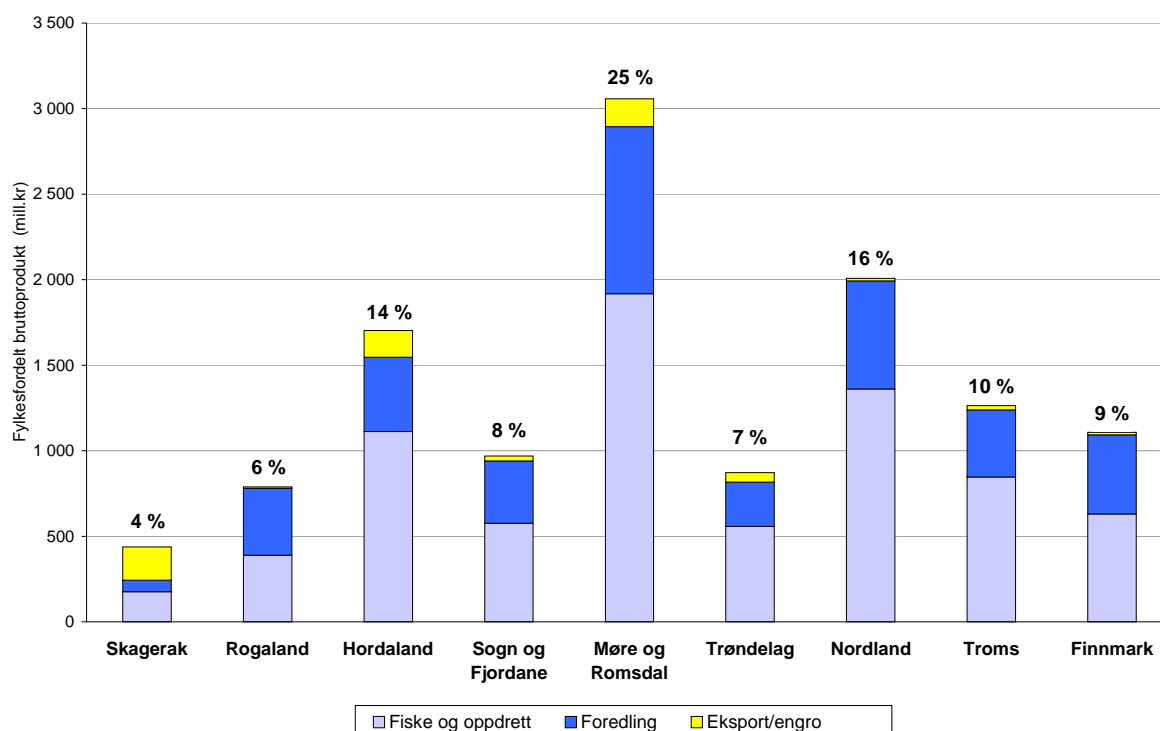
De store endringene i primærleddet kan i første rekke tilskrives det kraftige fallet i lakseprisen for oppdrettssektoren, mens fiskeriene nøt godt av en prisoppgang på nesten 50 prosent på pelagisk fisk som sild og makrell.

Samlet sett har imidlertid verdiskapingen fra næringen endret seg lite i perioden. Etter som den ikke har økt i takt med den samlede verdiskapingen i Norge, har det relative bidraget fra næringen til BNP falt noe i perioden. Ser vi kun på fiske, fangst og oppdrett, har denne delen av den matvareproduserende primærnæringen de siste ti åra holdt en relativt konstant andel av BNP med om lag 0,7 prosent, mens den andre delen – jordbruket – har tapt andeler fra 2,5 prosent i 1991 til 1,0 prosent av BNP i 2001.

På nasjonalt nivå har Statistisk sentralbyrå utarbeidet tall for nasjonalregnskapet frem til og med 2001. Nasjonalregnskapet brutt ned på næring og region fremkommer i *Fylkesfordelt nasjonalregnskap*. Utarbeidelsen av dette tar imidlertid lengre tid, noe som medfører at tall for 1998 og 1999 først er planlagt utgitt i løpet av 2003. Siste tilgjengelige tall som for 1997 er dermed utgangspunktet for sammenligningene mellom de ulike regionene.

2.2 Fiskerinæringens betydning for verdiskaping på fylkesnivå

På fylkesnivå er det flere elementer vedrørende bruttoproduktet som vi har funnet interessant. Den nominelle verdiskapingen som skjer innen fiskerinæringen i de enkelte av landets regioner viser hvilke fylker som bidrar mest til nasjonens totale verdiskaping innen sektoren. I *Figur 7* er både de nominelle verdiene fra henholdsvis fiske og oppdrett, foredling og eksport/engros i fylkene/regionene fremstilt, sammen med fylkets andel av den nasjonale verdiskaping i fiskerinæringen. I figuren er fylkene fra svenskegrensa til Rogaland og Nord- og Sør-Trøndelag slått sammen, og Hedmark og Oppland er utelatt.

Figur 7 Fylkesvis verdiskaping i fiske/oppdrett, foredling og eksport/engros, og regionenes andel av nasjonal verdiskaping i fiskerinæringen, 1997. Kilde: SSB og egne beregninger

Figuren viser at bedriftene i Møre og Romsdal gir det største bidraget til verdiskapingen i fiskerinæringen, og at fylket i 1997 sto for en fjerdedel av samlet verdi. Troms og Finnmark er fjerde og femte største fylke med henholdsvis 10,3 og 9,1 prosent av total verdiskaping innen fiskerinæringen i 1997. Finnmarks bruttoprodukt skapes relativt sett i større grad enn i de fleste andre fylkene i foredlingsindustrien. I 1997 sto fiskeindustrien i Finnmark for 42 prosent av samlet verdiskaping i fylkets fiskerinæring. I 1993 var denne andelen over 50 prosent, og synes således å være på vei ned. For Troms er andelen fra fangst/oppdrett noe over landsgjennomsnittet med 67 prosent, mens andelen fra eksport er lavere enn landsgjennomsnittet.

Går vi tilbake i tid, har begge fylkenes andel av nasjonal verdiskaping i fiskerinæringen falt. I 1976 var Finnmarks andel av den totale verdiskapingen innen fiske, oppdrett og foredling 15 prosent, mens den i 1986 og 1997 var på 9,4 prosent. Tilsvarende tall for Troms var 14,5 i 1976, 13,2 i 1986 og 10,7 prosent i 1997. Mens Møre og Romsdals og Nordlands andel har vært relativt stabil i perioden, har Skagerak, Trøndelag, Hordaland og Sogn og Fjordane økt sine andeler.

For å studere fordelingen mellom eksport/engros-leddet og de øvrige to leddene, må det tas hensyn til at både i fangst- og oppdrettssektoren og i foredlingssektoren er det mange som i større eller mindre grad eksporterer egne produkter. Figuren gir derfor et unøyaktig bilde av hvordan eksportvirksomheten fordeler seg i fiskerinæringen.

Figuren viser imidlertid at de nordnorske fylkene har en mindre andel av bedrifter som kun tilhører eksport/engrosleddet enn andre regioner. Av samlet verdiskaping fra eksport/engros-virksomhet står nordnorske bedrifter for ni prosent av total verdiskaping i sektoren. Aktørene i Troms er størst i denne delen av verdikjeden i Nord-Norge.

Felles for alle sektorene er at svært mye har skjedd siden 1997. Dette har også gitt seg til dels store utslag i verdiskapingsregnskapet, noe som allerede er illustrert i nasjonalregnskapstallene i *Tabell 5*. Andre kilder gir en pekepinn om utviklingen i Troms og Finnmark etter 1997.

Beregninger med utgangspunkt i tall fra *Driftsundersøkelsen i fiskeindustrien* (Bendiksen, 2002) viser at i perioden 1997 til 2001 økte nominell verdiskapingen i foredlingsleddet med omlag fire prosent. I Troms var økningen på én prosent, mens fiskeindustrien i Finnmark hadde en reduksjon på over 10 prosent. Den viktigste årsaken til utviklingen i Finnmark er den vanskelige situasjonen store deler av hvitfiskindustrien har kommet i med fallende bruttomarginer og redusert råstofftilførsel.

Det samme datamaterialet viser at for eksport- og engrosleddet, det vil si foretak som kun har engrosandel med fisk og fiskevarer som forretningsområde, økte verdiskapingen på landsbasis med over 60 prosent fra 1997 til 2001. Aktørene i Troms, som står for om lag to tredjedeler av verdiskapingen i dette leddet i Nord-Norge, mer enn fordoblet sin verdiskaping i samme periode, mens den ble halvert i Finnmark. Størst var økningen i Sogn og Fjordane, noe som skyldes etableringen av Fjord Seafoods eksportvirksomhet i dette fylket i 2000. Omlag en fjerdedel av verdiskapingen i sektoren skjer i nå Skagerakregionen, med det sentrale Østlandsområdet i spissen, mens Møre og Romsdal sto for 27 prosent og Hordaland for 23 prosent i 2001.

Beregninger basert på Budsjettnemndas *Lønnsomhetsundersøkelser for fiskefartøy* – samt egne estimater for den ikke-helårsdrevne flåten – viser at verdiskapingen i fangstleddet på landsbasis var 5,7 mrd i 2000, noe som er i tråd med tallene i nasjonalregnskapet. I nominelle termer innebærer det en reduksjon på fem prosent fra 1997, eller et 12 prosents fall i reelle termer. For Troms var verdiskapingen i flåten på 610 millioner, noe som tilsvarte et fall på hele 25 prosent. Finnmark hadde med sine 540 millioner en økning på fem prosent. Som tallene i *Tabell 5* viste økte imidlertid verdiskapingen i fiskeflåten med om lag 33 prosent fra 2000 til 2001 på nasjonalt nivå. Det antyder en økning også for Troms og Finnmark, men kanskje ikke i like sterk grad ettersom det var i pelagisk sektor de største verdiøkningene fant sted i 2001, med store prisøkninger på sild og makrell.

Ser vi på verdien av fangsten fra fiskeflåten som er hjemmehørende i Troms og Finnmark, viser *Figur ii* i vedlegget at utviklingen har vært forskjellig i de to fylkene. Mens Troms-fartøyenes fangstverdi i perioden 1997 til 2001 i nominell verdi er redusert med åtte prosent så har verdien av Finnmarks-fartøyenes fangst økt med over 25 prosent. For Norge sett under ett økte førstehandsverdien av fangstene med 10 prosent. Flåten i Troms og Hordaland var de eneste som hadde en reell nedgang.

Fiskeridirektoratets lønnsomhetsanalyser for oppdrettssektoren publiserer tall for Troms og Finnmark under ett. Tallene for Troms og Finnmark viser at fra 1997 til 2000 økte verdiskapingen per matfiskkonsesjon i drift med 190 prosent, og per produsert kilo med 86 prosent. Foreløpige tall fra Fiskeridirektoratet antyder at verdiskapingen i matfiskproduksjonen på landsbasis falt med over 68 prosent per konsesjon fra 2000 til 2001.

Disse tallene må også sees i lys av produksjonsutviklingen i oppdrettssektoren, som viser store forskjeller i de ulike fylkene.

Figur iii i vedlegget viser fordelingen av verdien fra slaktet oppdrettslaks og -ørret på fylkesnivå, og forskjellen i reelle termer fra 1997 til 2001. For landet som helhet økte verdien

av oppdrettet laks og ørret i perioden med 11 prosent, der mesteparten av økningen skyldes salg av oppdrettsørret i et marked hvor lakseprisen falt betraktelig fra 2000 til 2001. Det fylket som hadde den største økningen i verdi av oppdrettsfisk var Finnmark, der verdien ble nesten doblet. For Troms var økningen på 25 prosent. Fra 2000 til 2001 opplever imidlertid alle fylkene/regionene et verdifall på mellom 20 og 50 prosent. Unntaket var Finnmark som opprettholdt verdien av omsetningen i oppdrettssektoren.

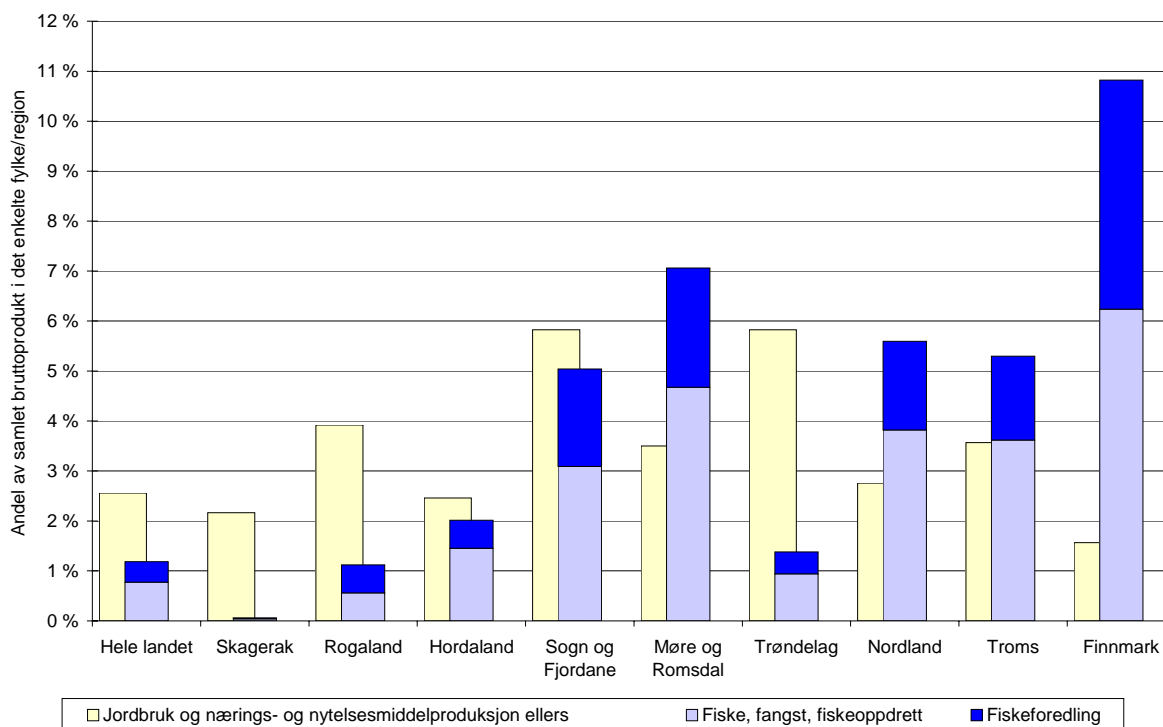
Volum slaktet oppdrettet laks og ørret økte på landsbasis med 40 prosent i perioden 1997 til 2001. I Troms og Finnmark økte volumet med henholdsvis 56 og 230 prosent. Fra 2000 til 2001 var økningen på 4 prosent for landet som helhet. I Troms ble imidlertid volumet redusert med 15 prosent, mens Finnmark økte volumet med 43 prosent.

2.3 Sammenligning av fiskerinæringens betydning mellom fylker/regioner

En viktig dimensjon av verdiskapingen er den relative posisjon denne næringen har i de enkelte regionene. Det vil si hvor stor andel av samlet verdiskaping i fylket som skapes i fiskerinæringen, og i så måte fylkets avhengighet av fiskerinæringen.

Neste figur illustrerer hvor stor andel av den fylkesvise brutto verdiskaping i 1997 som stammer fra fiskerinæringen, sammenlignet med andelen som skrives seg fra jordbrukssektoren og annen nærings- og nytelsesmiddelindustri. I første rekke er denne sammenligningen gjort fordi begge verdikjedene fortsatt har stor regional betydning i Norge med hensyn til bosettingsmønster og arbeidsplasser i distriktene.

Figur 8 viser Finnmarks særstilling hva gjelder andel av verdiskapingen fra fiske, oppdrett og fiskeforedling. Den utgjorde 10,8 prosent av samlet verdiskaping i fylket i 1997. I 1993 og 1995 var denne andelen henholdsvis 10 og 10,3 prosent. Et annet forhold er den store betydningen fiskeindustriens har i Finnmark, som står for nesten 5 prosent av samlet verdiskaping i fylket.

Figur 8 Primærnæringsenes og nærings- og nytelsesmiddelindustriens andel av verdiskapingen i 1997. Kilde: SSB Nasjonalregnskapsstatistikk

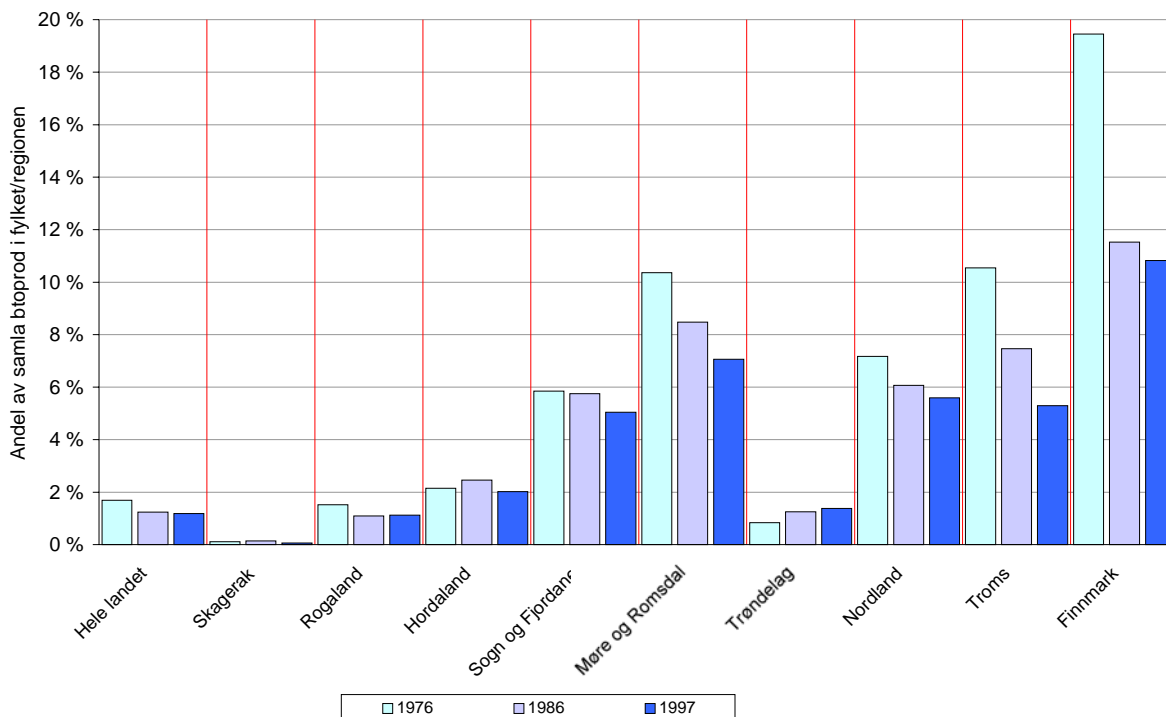
I Troms utgjorde fiske, oppdrett og fiskeforedling 5,7 prosent av total verdiskaping i 1997. Tallene for 1993 og 1995 var henholdsvis 5,2 og 6 prosent. Troms har også en relativt stor andel av sin verdiskaping fra landbrukssektoren og annen nærings- og nytelsesmiddelindustri.

Fiskerinæringen har – på lik linje med andre industrisektorer – gjennomgått til dels store forandringer de siste tiårene. Eksempler er fremveksten av oppdrettsnæringen, bortfallet over støtteavtalen, deliberaliseringen av lovverket som næringen bygger på, sammen med andre strukturelle endringer innenfor både flåte og industri. Veksten i tjenesteytende næringer og offentlig virksomhet har også vært med på å endre fiskerinæringens betydning for verdiskapingen. Disse endringene er innenfor enkelte regioner betydelig, men er overraskende nok ikke entydige.

En sammenstilling på regionalt nivå for årene 1976, 1986 og 1997 viser at i Finnmark og Troms har næringen mistet sin relative betydning som bidragsyter til verdiskapingen, og at reduksjonen har vært større her enn i for eksempel Møre og Romsdal og Nordland (Figur 9). Både Troms og Finnmark er de to fylkene vi der vi finner det største fallet i fiskerinæringens betydningen for verdiskapingen fra 1976 til 1997 med en tilnærmet halvering for begge fylkene.

Tallene som ligger til grunn for figuren forteller også at Finnmark og Trøndelag de eneste fylkene der andelen av verdiskapingen fra fiske og oppdrett økte fra 1986 til 1997, noe som kan tilskrives både økt virksomhet i oppdrett og høyere kvoter i hvitfisksektoren. For Finnmarks del er foredlingssektorens andel av verdiskapingen fra næringen blitt betraktelig redusert i det samme tidsrommet, fra å utgjøre 8 prosent av total verdiskaping i fylket i 1986 til 4,5 prosent i 1997.

Figur 9 Fiske og oppdrett og fiskeforedlings andel av samlet verdiskaping i fylker regioner i 1976, 1986 og 1997. Kilde: SSB Nasjonalregnskapsstatistikk

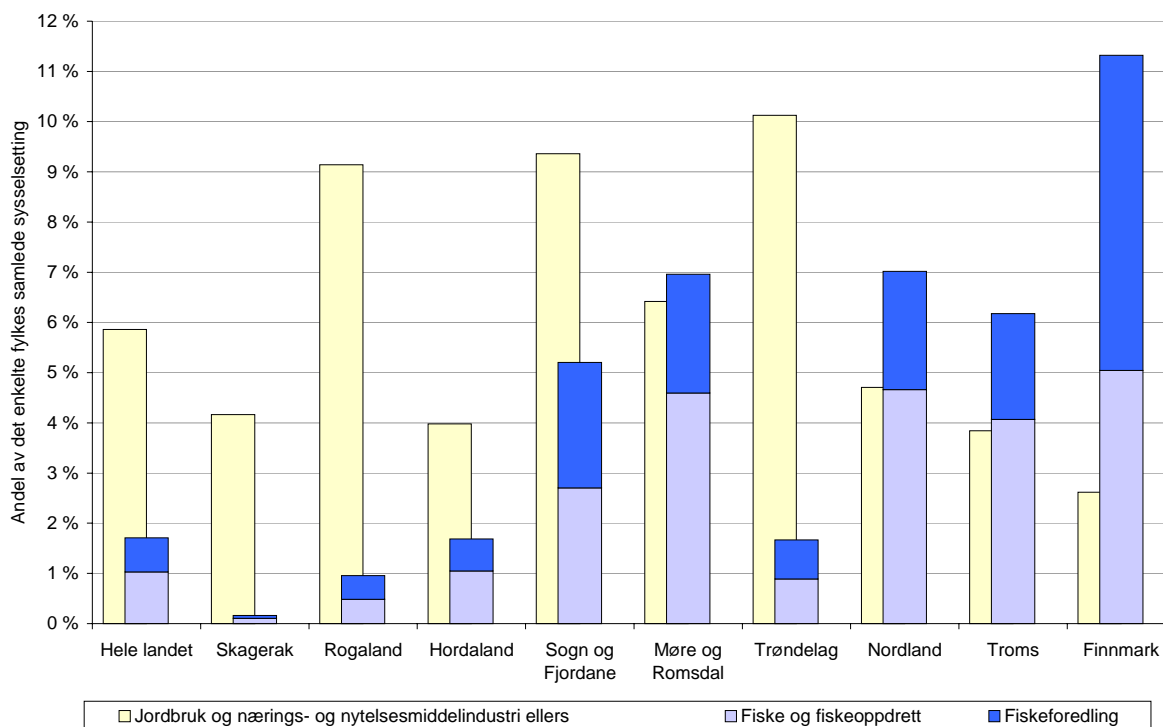
Mens verdiskapingsbegrepet er et uttrykk for merverdiene som skapes i virksomhetene, sier begrepet mindre om den direkte aktiviteten som skapes i form av arbeidsplasser og sysselsetting. Det neste avsnittet ser derfor på sysselsettingen i fiskerinæringen og dens betydning regionalt.

2.4 Fiskerinæringens direkte sysselsetting på fylkesnivå

Mens verdiskaping er et uttrykk for det økonomiske produktet fra virksomheten som skal fordeles mellom arbeidskraft, kapital og det offentlige gjennom skatt, beskriver sysselsettingen mer spesifikt den direkte aktivitet som virksomheten skaper lokalt.

Fiskeriene og fiskeindustrien har hatt avgjørende betydning for det bosettingsmønsteret som vi i dag finner langs kysten av Norge. Selv mange tapte arbeidsplasser på regionalt nivå i disse næringene de siste tjue til tretti årene er erstattet av andre i tjenesteytende næringer og offentlig sektor, kan tap av arbeidsplasser i fiskerinæringen fortsatt få store konsekvenser for det enkelte lokalsamfunn. Det er også store forskjeller i hvor fiskeriavhengige de enkelte regionene er og dermed hvor sårbare de er med hensyn til de strukturelle endringene som skjer i næringen.

Figur 10 viser de regionale andelene av total sysselsetting i fiskerinæringen i 1997, sammenlignet med tilsvarende andel av sysselsetting i landbruk og næringsmiddelproduksjon ellers. Figuren kan også sammenholdes med Figur 8 som viser tilsvarende andeler av verdiskapingen dette året.

Figur 10 Sysselsetting i fiske (ene- og hoveddyrke), oppdrett og fiskeforedling i 1997 som andel av all sysselsetting, og sysselsettingsandelen i jordbruk og næringsmiddelproduksjon utover fiskeforedling. Kilde: SSB og Fiskeridirektoratet

Som for tallene for verdiskapingen viste, viser også denne figuren den relativt store betydningen fiskerinæringen og fiskeindustrien spesielt, har i Finnmark i forhold til andre regioner. I 1997 var 6,3 prosent av de sysselsatte i Finnmark å finne innen fiskeforedling mens 5 prosent arbeidet i oppdrett eller fiske. I Troms var andelen sysselsetting i fiske/oppdrett og fiskeforedling på henholdsvis 4 og 2 prosent. Til sammen var dette lavere enn både i Nordland og Møre og Romsdal.

I absolute tall sysselsatte fiskerinæringen i Troms flere enn i Finnmark, med totalt om lag 4350 personer i 1997 mot 4000 i Finnmark. Tre år senere – i 2000 – var tallene 3800 for Troms og 3300 for Finnmark. Dette er en reduksjon på henholdsvis 12 og 15 prosent, mens reduksjonen for landet sett under ett var på ni prosent.

Går vi nærmere inn i på sektorene i næringen så viser det seg at Troms og Finnmark har hatt en tilnærmet lik utvikling innen fiske, oppdrett og fiskeforedling. Fra 1997 til 2000 ble antall "heltidsfiskere" redusert med om lag 15 prosent, antall sysselsatte i fiskeforedling falt med cirka 20 prosent, mens sysselsettingen i oppdrett i fylkene økte med hele 35 prosent.

Et forhold som ikke går fram av tallene for sysselsettingen i fiskeindustriens er en til dels stor avhengighet av "fremmed" arbeidskraft i mange sektorer. Dette gjelder særlig sesongarbeidere. Spesielt synes dette å gjelde pelagisk sektor, filetindustrien og deler av lakse-slakterier/-foredling lengre sør. En stor del av denne arbeidstakergruppen er utenlandske statsborgere.

2.5 Noen betraktninger om verdiskaping og lønnsomhetsutvikling

Til tross for at det ikke er en entydig sammenheng mellom lønnsomhet (målt for eksempel ved driftsresultat) og verdiskaping har begrepene til dels likt innhold. Hovedforskjellen mellom de to er at mens verdiskapingen går til avlønning av både arbeids- og kapitalinnsats så er arbeidsavlønningen samt noe av kapitalavlønningen (ordinære avskrivninger) subtrahert fra salgsinntektene når driftsresultat beregnes. Motsetningen mellom de to begrepene kommer klart frem gjennom følgende eksempel: En bedrift kan velge mellom å lage en maskin selv til kr. 50.000,- i materialer og kr. 25.000,- i arbeidskostnader eller kjøpe den til en pris av kr. 60.000,-. Avhengig av om ledelsen prioriterer driftsresultat eller verdiskaping i bedriften så vil beslutningen om anskaffelsen av maskinen ha ulikt utfall. Selv om økt verdiskaping ikke nødvendigvis fører til økt lønnsomhet så vil verdiskapingen i næringen likevel kunne reflektere utviklingen i lønnsomhet og lønnsevne over tid. Forutsetningene for dette er imidlertid ganske rigide med konstant bruk av innsatsfaktorer og likt nivå på avskrivningene. Dette følger av den enkle sammenhengen:

$$\begin{aligned}\text{Verdiskaping} &= \text{Salgsinntekter} - \text{Forbruk av innkjøpte varer/tjenester} \\ &= \text{Driftsresultat} + \text{Lønnskostnader} + \text{Ordinære avskrivninger}\end{aligned}$$

I motsetning til driftsresultatet som kun viser hva som er til fordeling på kapitaleierne og staten gjennom skatter, viser et verdiskapingsregnskap hva som er til fordeling på alle aktørene som har bidratt til merverdiskapingen: Det være seg de ansatte som med kunnskap og ferdigheter har bidratt i produksjon og administrasjon, kapitalinnskytere gjennom låne- eller aksjekapital eller samfunnet gjennom infrastruktur og andre samfunnstjenester.

Ved å betrakte verdiskapingen i hele næringen – så å si fra bunn til munn – der man tar med alle ledd fra fangst og oppdrett til salg, øyner vi å inkorporere de endringer som måtte skje i hele verdikjeden, ikke i enkeltledd alene. De endringer som måtte skje i organisatoriske eller konkurransemessige forhold beskues i et slikt perspektiv ikke i et ledd alene men ses i sammenheng med de tilstøtende ledd opp- og nedstrøms.

Mellom regioner som hver for seg har en tilnærmet lik grad av struktur i enten flåte-, industri- eller begge ledd, vil verdiskaping og lønnsomhet være forskjellig. For de to fylkene det her er satt søkelys på har vi slike strukturelle forskjeller, i alle fall i foredlingsindustrien. Finnmark har i etterkrigstiden vært sett på først og fremst som ”fryseindustrifylket”. Fiskeindustrien i Troms har på sin side vært mer variert. Blant annet er en økende andel av rekeindustrien konsentrert til Troms, samtidig som pelagisk sektor har vært i kraftig vekst. På grunn av disse strukturelle forholdene har burde verdiskapingen i Finnmark tradisjonelt vært større enn verdiskapingen i Troms per enhet innsats, om vi betrakter denne ut fra verdiskapingsgraden, som er forholdet mellom verdiskaping og samlet vare- og tjenesteinnsats i bedriftene.

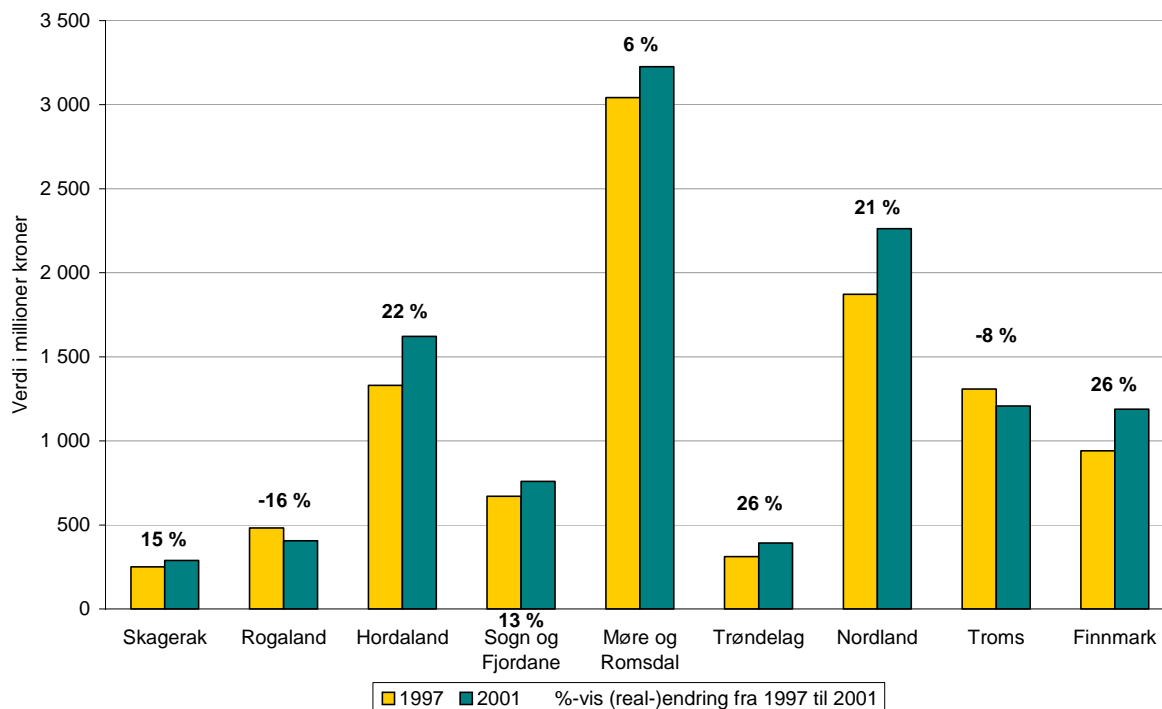
REFERANSER

- Bendiksen, B.I., 2002. *Driftsundersøkelsen i fiskeindustrien – Oppsummering av inntjening og lønnsomhet i 2001*. In press. Fiskeriforskning, Tromsø
- Bendiksen, B.I. og Isaksen, J.R., 2000. *Fiskerinæringen i Finnmark. Analyse av verdiskaping og råstoffomsetning*. Rapport nr. 12/2000, Fiskeriforskning, Tromsø
- Bendiksen, B.I. og Nilssen, F., 2001. *Den nordvest-russiske fiskeflåten i endring - konsekvenser for råstoffhandelen med Norge*. Rapport nr. 6/2000, Fiskeriforskning, Tromsø
- Budsjettnemnda for fiskerinæringen, 2001. *Lønnsomhetsundersøkelser for helårsdrevne fiskefartøy 8 meter største lengde og over*, Fiskeridirektoratet, Bergen
- Buvik, M. et al., 1983. *Problemer og muligheter på ensidige industristeder*. NOU 1983:10, Industridepartementet, Oslo
- Dreyer, B., 1998. *Kampen for tilværelsen – et studium i overlevelsestrategier i fiskeindustrien*. Avhandling for Dr.Scient-graden, Norges Fiskerihøgskole, Universitetet i Tromsø
- Edwardsen, H.M., 1998. *Fylkesfordelt nasjonalregnskap 1993. Resultater og metoder*. Notat nr 63, avd. for økonomisk statistikk/Seksjon for nasjonalregnskap, Statistisk sentralbyrå, Oslo
- Edwardsen, H.M., 2001. *Hovedstadsområdets nasjonale rolle, del 1: Hovedstadsregionens plass i den regionale arbeidsdeling. Hvordan er næringskonsentrasjonene i regionen knyttet til næringskonsentrasjonene i resten av landet?*. Rapport nr. 13, Statistisk sentralbyrå, Oslo
- Fiskeridirektoratet, 2001. *Fiskefartøy og fiskarar, konsesjonar og årlege deltakaradgangar*. Fiskeridirektoratet, Bergen
- Fiskeridirektoratet, 2001. *Fiskeflåte og fiskarmanntall 2000*. Årsberetning vedkommende Norges Fiskerier, nr 7, Fiskeridirektoratet, Bergen
- Hagstofa Íslands, 2001. *Iceland in figures 2000–2001*, Vol. 6, Hagstofa Íslands, Reykjavík
- Hagstova Føroya, 2001. *Árbók fyri Føroyar*. Hagstova Føroya og Føroya Skúlabókagrunnur, Tórshavn
- Hersoug, T. og E. Jakobsen (2002) *Verdiskapingen skjer i distriktene.....?*. i Horisont, næringspolitisk tidsskrift, nr. 1, 3. årg., ss. 10-20, NHO, Oslo
- Karlsen, T., Karstensen, E. og E. Evensen, 2001. *Beregningsrutiner og teknisk programstruktur for fylkesfordelt nasjonalregnskap*. Notat nr. 8, Statistisk Sentralbyrå, Oslo
- Lindkvist, K. B., Fløysand, A., 2000. *Eksternt eid næringsliv og regional utvikling i Nordkapp*. Serie A: Meddelelser fra Institutt for geografi - Bergen, Nr. 237 – 2000, Universitetet i Bergen
- Norges Råfisklag, *Diverse omsetningsstatistikk*, Tromsø
- Norges Sildeslaglag, *Diverse omsetningsstatistikk*, Bergen
- Statistisk sentralbyrå, 1994. *Standard for kommuneklassifisering 1994*. NOS C192, Statistisk sentralbyrå, Oslo

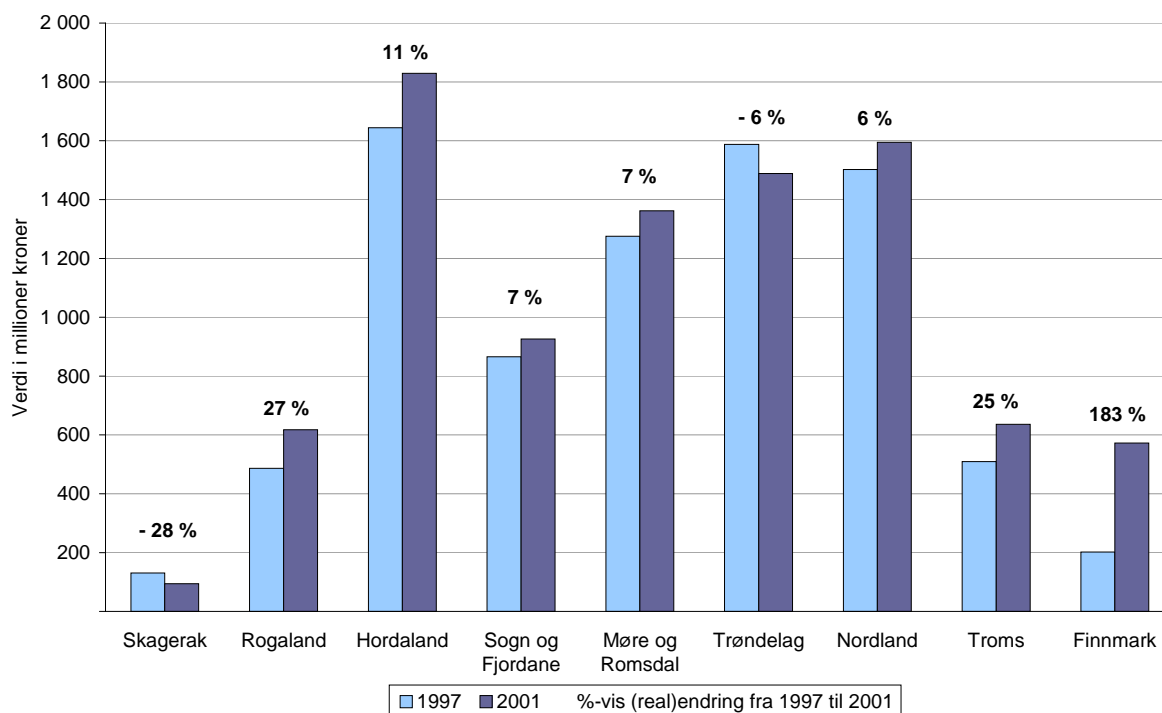
- Statistisk sentralbyrå, 2000. *Fylkesfordelt nasjonalregnskap 1997*. Statistisk sentralbyrå, Oslo
- Statistisk sentralbyrå, 2002. *Årlig nasjonalregnskap*. Statistisk sentralbyrå, Oslo
- Statistisk sentralbyrå, 2002. *Fylkesfordelt nasjonalregnskap 1997*. Statistisk sentralbyrå, Oslo
- Statistisk sentralbyrå, 2002. *Arbeidstakere etter arbeidsstedfylke*. Statistisk sentralbyrå, Oslo
- Vassdal, T. og K. Heen, 2001. *Verdiskapningen av oppdrettsnæringen i Nord-Norge*. Arena Nord-Norge, et vedlegg til Sparebank 1 Nord-Norges konjunkturbarometer – våren 2001, Tromsø
- Øvrelid, H. 1998. *Fremmedeide bedrifter og ensidige fiskerisamfunn : en studie av fiskeindustri og lokalsamfunn i Finnmark*. Hovedfagsoppgave i geografi, Universitetet i Bergen

VEDLEGG

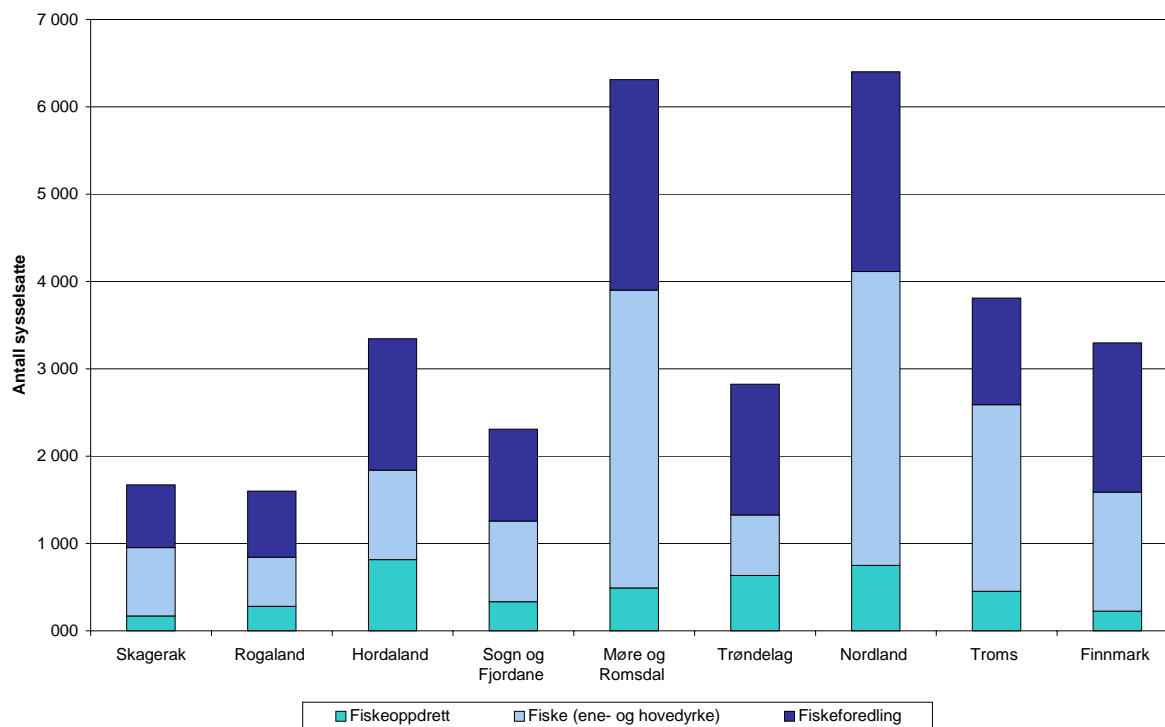
Figur i Primærnæringsenes andel av bruttonasjonalprodukt, 1991-2001. Kilde: SSB

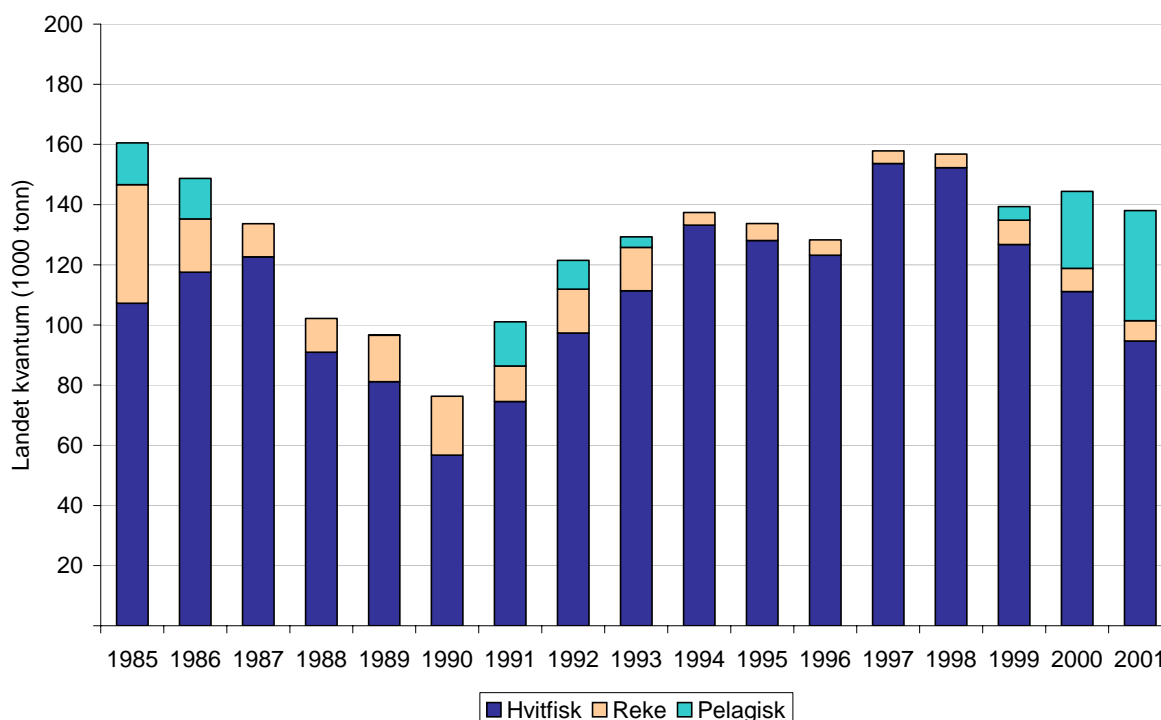
Figur ii Fangstverdi etter flåtens hjemsted, 1997 og 2001, i 2001-kroner. Kilde: Fiskeridirektoratet

Figur iii Verdi av slaktet oppdrettet laks og ørret i 1997 og 2001, i 2001-kroner. Kilde: SSB

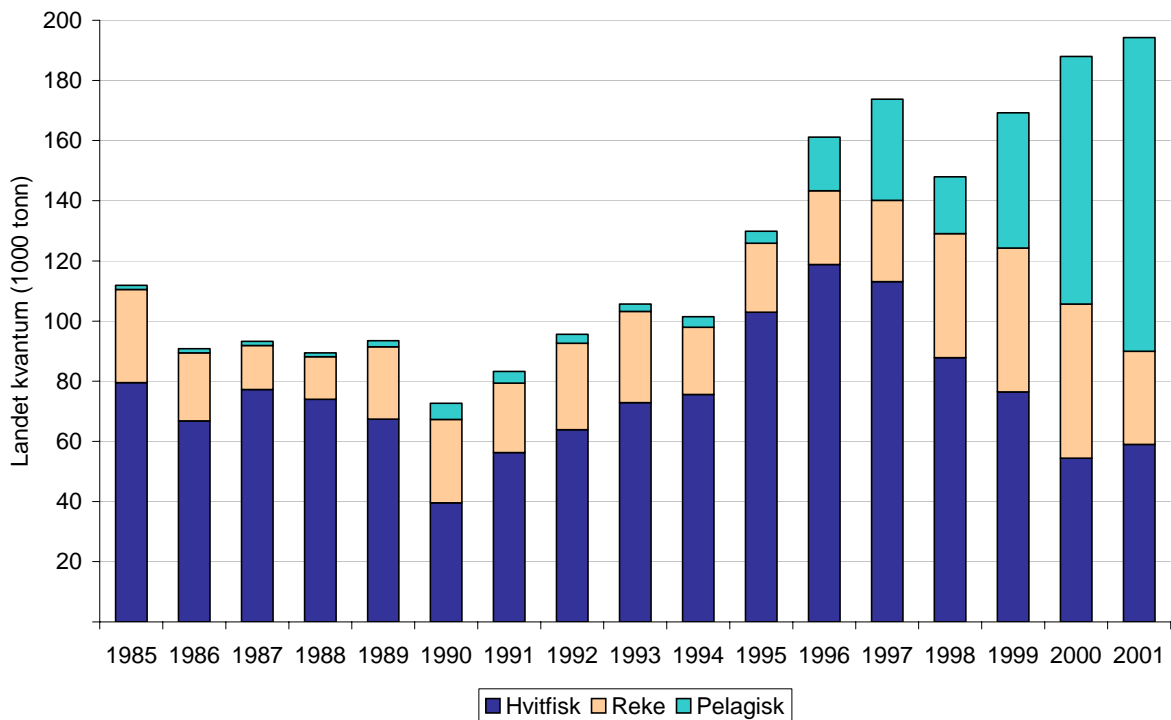

Figur iv Antall sysselsatte og arbeidstakere i fiskerinæringen i 2000. Kilde: SSB arbeidstaker- og oppdrettsstatistikk og Fiskeridirektoratet

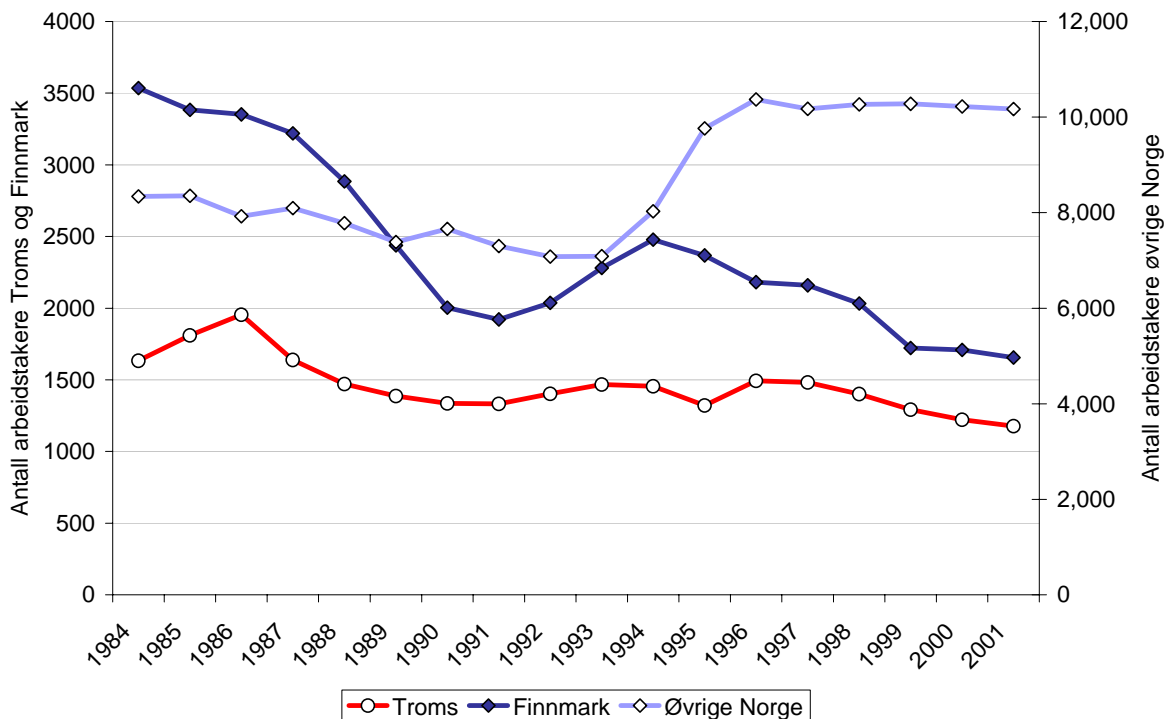

Figur v Førstehåndsomsetning til fiskeindustrien i Finnmark. Landet kvantum til konsumproduksjon. (Kilder: Norges Råfisklag og Norges Sildealgslag)

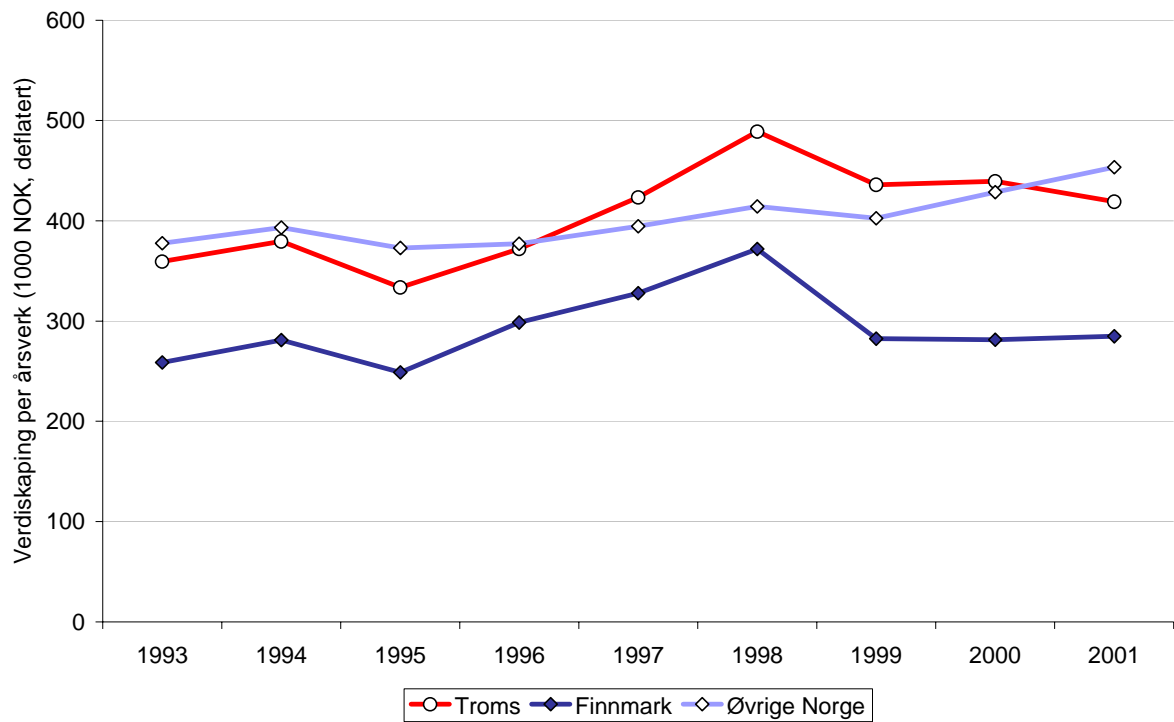

Figur vi Førstehåndsomsetning til fiskeindustrien i Troms. Landet kvantum til konsumproduksjon. (Kilder: Norges Råfisklag, Norges Sildesalgslag)²

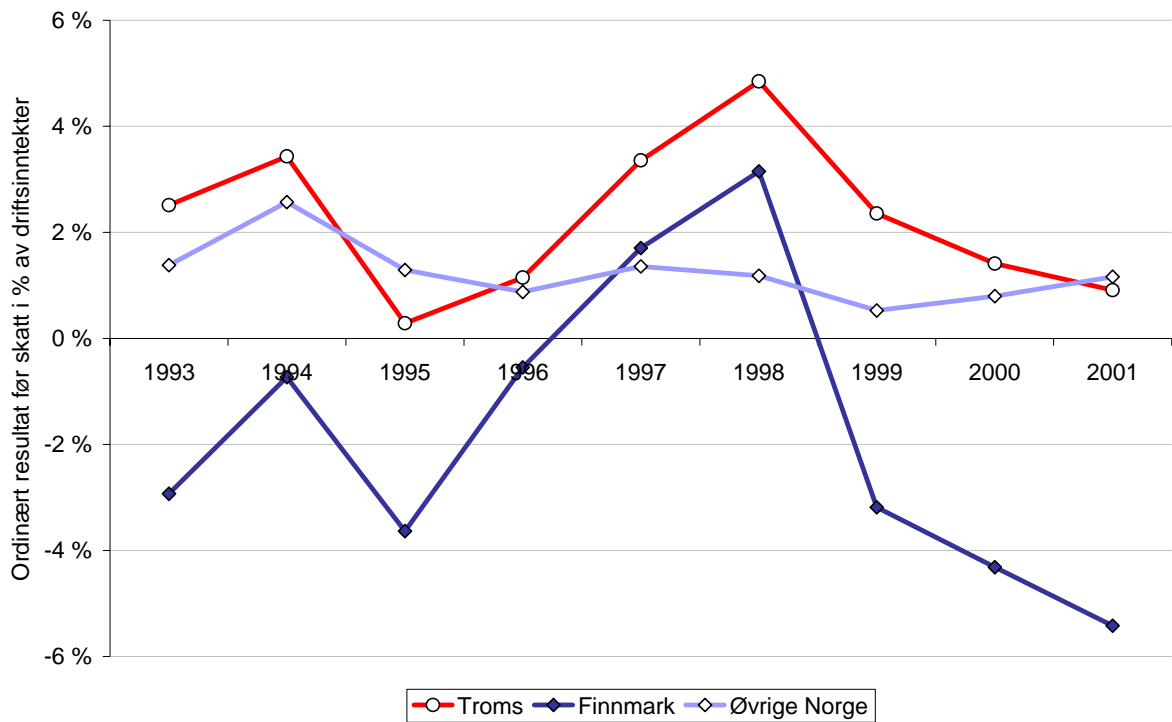

Figur vii Arbeidstakere etter arbeidsstedsfylke i fiskeindustrien. Kilde Statistisk Sentralbyrå. Tall for 2001 foreløpige. (Tidsseriebrudd i 1994/1995. Før 1995 gjelder tallene 2. kvartal, f.o.m. 1995 4. kvartal)

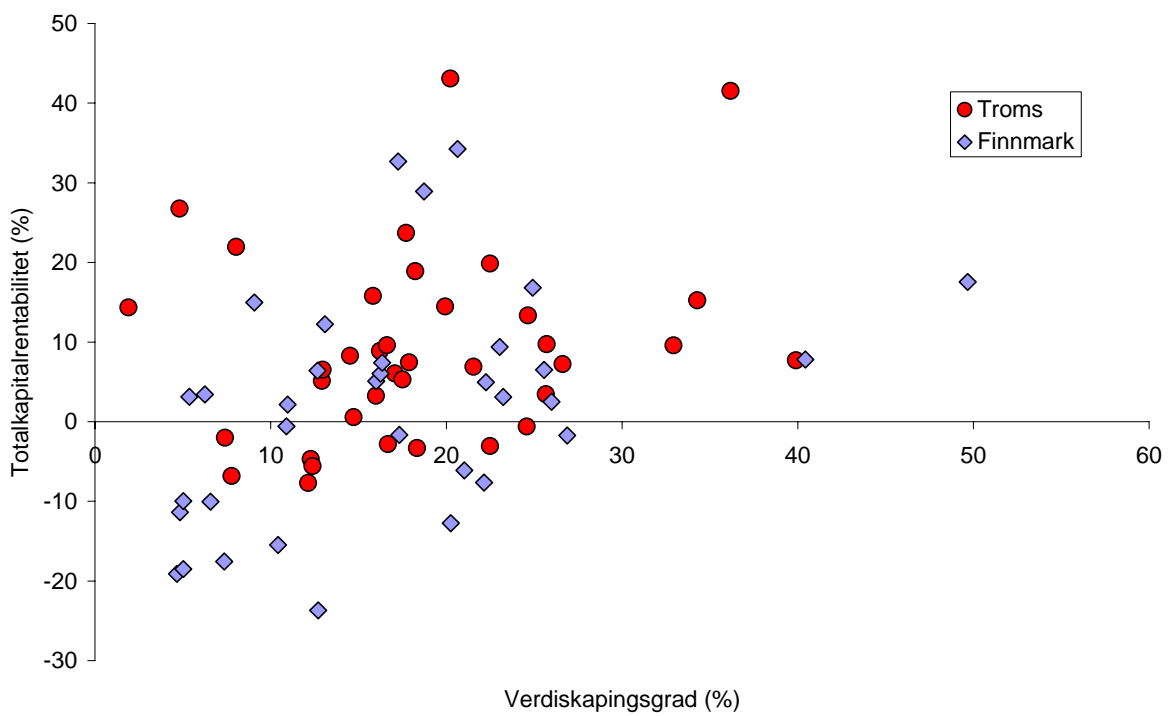
² Merk at figurene kun angir førstehåndsomsetning. Andrehåndsomsetning (råstoff kjøpt fra annen fiskeindustri eller andre aktører i Norge eller utlandet) er ikke inkludert. For enkelte bedrifter er kvantum hvitfisk eller reke kjøpt i annen hånd tidvis betydelig.

Figur viii Verdiskaping per årsverk i fiskeindustrien. Tall i 1000 NOK, faste priser (2001)

Figur ix Ordinært resultat før skatt i prosent av driftinntekter i fiskeindustrien (kun konsumsektor)

Figur x Spredning i verdiskapingsgrad og totalkapitalavkastning i fiskeindustrien i 2001

Fiskeriforskning

Hovedkontor Tromsø:
Muninbakken 9-13
Postboks 6122
N-9291 Tromsø
Telefon: 77 62 90 00
Telefaks: 77 62 91 00
E-post: post@fiskeriforskning.no

Avdelingskontor Bergen:
Kjerreidviken 16
N-5141 Fyllingsdalen
Telefon: 55 50 12 00
Telefaks: 55 50 12 99
E-post: office@fiskeriforskning.no

Internett: www.fiskeriforskning.no

ISBN 82-7251-501-6
ISSN 0806-6221